

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України

Дипломна робота
(магістра)

**з теми: Становлення та діяльність гетьманського режиму на Поділлі
(квітень-грудень 1918 р).**

Виконала: студентка II курсу
групи Ist1-M23
спеціальності 014 Середня освіт (Історія)
Король Вероніка Богданівна

Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Завальнюк Олександр Михайлович

Кам'янець-Подільський – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПРОБЛЕМИ.....	6
РОЗДІЛ 2. ПРИХІД ГЕТЬМАНА СКОРОПАДСЬКОГО ДО ВЛАДИ	19
РОЗДІЛ 3. СТВОРЕННЯ ОРГАНІВ ГЕТЬМАНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ НА ПОДІЛЛІ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ В СФЕРІ РОЗБУДОВИ ЕКОНОМІКИ Й КУЛЬТУРИ НА ТЕРИТОРІЇ ГУБЕРНІЇ	30
РОЗДІЛ 4. ПАДІННЯ РЕЖИМУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО В УКРАЇНІ ТА НА ПОДІЛЛІ	73
ВИСНОВКИ	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	91
ДОДАТКИ	Error! Bookmark not defined.

ВСТУП

Актуальність теми дослідження обумовлена сучасним контекстом боротьби України за незалежність, що посилює інтерес до нашої національної історії, її уроків та здобутків. Під час розбудови державності особливо важливо узагальнювати весь накопичений досвід українського народу, адже сучасні виклики державотворення мають чимало спільного з тими, що постали перед творцями української держави під час визвольних змагань 1917–1921 років. Одним із вагомих досягнень того часу стало створення Української Гетьманської Держави на чолі з Павлом Скоропадським, яка діяла в квітні–грудні 1918 року. Це державне утворення, незважаючи на свою короткочасність, досі залишається об'єктом наукових дискусій. Серед форм новітньої української державності 1917-1920 років саме Гетьманат вирізняється складністю інтерпретації та неоднозначністю оцінок. Він став реальною альтернативою курсу Центральної Ради, обстоюючи конкретну концепцію національного та державного будівництва, що знайшла підтримку у частини суспільства.

Гетьманський режим поширився на всі регіони, зокрема на Поділля, де активно впливав на розвиток освіти, науки, культури, військову справу, профспілковий рух, розв'язання аграрного питання, а також на функціонування сфер охорони здоров'я, громадського харчування, продовольчого забезпечення та соціального захисту населення. На сьогодні ці аспекти діяльності гетьманського режиму в регіональному контексті вивчені лише частково. Дослідження таких аспектів його діяльності на Поділлі є важливим для комплексного відтворення внутрішньої політики України у 1917–1920 роках, без чого історія Української революції залишатиметься неповною. Актуальність теми обумовлена й необхідністю наукового аналізу досвіду державотворчої діяльності Гетьманату Павла Скоропадського на Поділлі, оскільки критичне осмислення минулого допомагає у формуванні оптимальної моделі державного будівництва України сьогодні, а також сприяє розробці більш збалансованої

внутрішньої та зовнішньої політики.

Мета даної роботи полягає в тому, щоб, спираючись на науковий доробок попередників, опубліковані джерела, об'єктивно відтворити суспільно-політичні події та процеси, що мали місце на Поділлі у квітні-грудні 1918 р. після утворення Української держави П. Скоропадського, а також вивчити й систематизувати історичний досвід, набутий у той час.

Мета дослідження обумовила такі **завдання**:

1. здійснити аналіз ступеня наукової розробки нашої теми в українській історіографії;
2. схарактеризувати джерельну основу роботи;
3. розкрити методологічні засади дослідження;
4. з'ясувати політичну ситуацію в Україні на початку 1918 та показати вплив подій Першої світової війни, українсько-більшовицького збройного конфлікту на процес появи Української держави П. Скоропадського;
5. показати ставлення населення Поділля до перевороту та появу нової держави на українських теренах;
6. розглянути основні методи діяльності Української Гетьманської держави щодо створення органів влади на Поділлі, проведення аграрної реформи, підтримки культури;
7. схарактеризувати причини й процес падіння режиму Павла Скоропадського в Україні та на Поділлі.

Об'єктом дослідження є Українська держава П. Скоропадського.

Предметом дослідження є процес становлення та внутрішньополітична діяльність гетьманської держави на території Поділля.

Хронологічні межі роботи охоплюють період з 29 квітня до 14 грудня 1918 р., тобто період від проголошення Української Держави й до відречення гетьмана від влади та виїзду до Німеччини.

Територіальні рамки роботи Подільську губернію, яка входила до складу Української держави Павла Скоропадського.

Практичне значення роботи полягає у тому, що фактичний матеріал і

висновки можуть бути використані у педагогічній роботі ліццях, у діяльності музеїв, гуртків, краєзнавчих товариств на теренах Поділля.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження висвітлено в науковій публікації на тему «Аграрна політика гетьманського режиму та опір її проведенню селянством Поділля у 1918 р.». Матеріал розміщено в збірнику конференції «Поділля та Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю».

Структура дослідження. Робота побудована за проблемно-хронологічним принципом. Складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (106 позицій), додатків (6 рисунків). Загальний обсяг дослідження становить 106 сторінок, основний зміст викладено на 90 сторінках.

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПРОБЛЕМИ

Згідно із сучасними підходами до аналізу історіографії використані нами праці умовно поділимо на такі групи: сучасна українська, зарубіжна, а також українська емігрантська.

До сучасної української історіографії відносимо кілька праць С. Калитка написаних у співпраці з іншими дослідниками. Зокрема, в дослідженні «Правовий статус губернських і повітових старост Української Держави П. Скоропадського 1918 р.» аналізується правовий статус губернських і повітових старост в Українській Державі гетьмана П. Скоропадського в умовах суспільно-політичної нестабільності і селянського повстанського руху [51]. В іншій публікації цього автора розкрито управлінську діяльність Пилипа Гусакова на посаді Вінницького повітового старости в період гетьманату 1918 р. [52]. Також він розглянув питання карних експедицій окупантів на Поділлі та описав стан регіону в період гетьманату [49-50].

Дослідник О. Кравчук висвітлив процес становлення в Подільській губернії системи управління Української Держави 1918 р. в контексті реалізації реформи місцевих адміністрацій [61]. В іншій статті автор показав процес повалення гетьманської влади на Чечельниччині [60]. А в спільному дослідженні з П. Марценюком показав хронологію життя Кам'янця в часи Гетьманату [62].

Вагоме значення мають праці подільського дослідника В. Лозового. В одній із статей він досліджує продовольчу політику гетьманського уряду, аналізує вплив на неї австро-угорської військової влади й з'ясовує реакцію селянства на її практичне втілення [72]. В інших розмірковує над питанням правосвідомості селянства в період Української революції [66], аграрного аспекту в діяльності подільського старости Сергія Кисельова [67], утворення селянських органів влади після гетьманського перевороту [68], реакції селянства

на державний переворот [69], його ставлення до влади П. Скоропадського [73; 70] і загалом становища населення Поділля за часів гетьмана [71].

У спільній публікації О. Карпенко та О. Отземко з'ясовується інформаційний потенціал місцевої преси щодо подій на території Подільської губернії за часів Гетьманату Павла Скоропадського [55].

Значну цінність має монографія вінницького автора В. Гандзюка, де він здійснив комплексне дослідження подільської періодичної преси доби національно-визвольних змагань зокрема й за Гетьманату [36].

Доктор історичних наук П.П.Гай-Нижника автор висвітлив підготовку й перебіг перевороту П.Скоропадського 29 квітня 1918 р., змалював життя при дворі й у палаці гетьмана та показав як розвивалися органи влади Гетьманату на Поділлі [34].

Низку праць з теми нашого дослідження видав Р. Пиріг. Так, у книзі «Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір» показано функціонування Ради Міністрів Української Держави 1918 р. через персональну участь кожного з членів уряду в законотворчій роботі, виробленні та реалізації державної політики в основних галузевих сферах. Згадується і діяльність урядових органів на Поділлі [84]. В праці «Українська гетьманська держава» висвітлюється утворення і функціонування однієї з державних формацій доби Української революції гетьманату Павла Скоропадського [82]. Крім цього автор детально вивчив питання джерел з історії Української революції [80], відносини України та держав Троїстого союзу [78; 79; 84;], довів важливість впливу Німеччини на формування гетьманського уряду [83].

Кандидатка історичних наук А. Леміжанська в своїй публікації лаконічно описала всі аспекти формування та взаємовідносин влади в добу гетьманату П. Скоропадського на території Поділля [64].

Дисертація М. Приходько дає можливість оцінити передумови, чинники та фактори впливу на процеси формування дипломатичної служби Гетьманату П. Скоропадського та зв'язки української держави з сусідами [85].

Вінницький дослідник І. Ратушняк висвітлив особливості напрямків діяльності органів влади гетьманату в Могилів-Подільському повіті у травні-листопаді 1918 р. [74], а також повалення Гетьманату в Кам'янці-Подільському [87].

Дисертаційне дослідження О. Тимощука дозволила нам краще зрозуміти кризовий соціально-економічний, політичний і правовий стан країни та її регіонів на момент приходу П. Скоропадського до влади та з'ясувати причини створення Державної варти [98].

Український дослідник П. Савченко яскраво та цікаво описав особистість Павла Скоропадського. Певну увагу звернуто й на його дії на території подільського краю [92].

Праці авторів статей колективної монографії «Випробовуючи долю, гартуючи волю. Україна й українці в ХХ – на початку ХХІ ст.» дозволили нам уточнити важливі питання приходу до влади Павла Скоропадського і провадженні ним економічних реформ в країні [28].

Загальну інформацію з теми дослідження вдалося простежити в «Нарисах історії української революції 1917–1921 років» [76]. В монографії ж В. Литвина простежено увагу дій гетьмана на зовнішньому фронті, щодо збереження за Україною Криму, боротьби з опозицією, протистоянню виступам селян на Поділлі та Київщині й опору Директорії [65].

А. Лекар відстежив процес політичного та збройного протистояння за владу в Подільській губернії в квітні – грудні 1918 р. [64].

Вагоме значення мають праці сучасного українського автора В. Солдатенка. В одній з монографій дослідник здійснив спробу відтворити розвиток історичних подій в Україні на переламному рубежі – в добу революцій 1917-1920 рр. [94]. В іншій монографії науковець показав комплексну картину історії Української національно-демократичної революції 1917-1920 років [96]. В низці інших публікацій автор також торкнувся питання міжнародного становища України за доби гетьманату П. Скоропадського та першого миру війни – Брестського [95-93]. В іншій праці написаній у співпраці з В.

Головченком, автори оцінили роль і значення України у міжнародних відносинах [38].

В праці «Українська Держава – жорсткі уроки. Павло Скоропадський. Погляд через 100 років» розглянуто соціально-економічну політику Гетьманату, адміністративну, в сфері освіти, науки, культури, армії [99].

Певну цінність має колективна праця «Українська державність у XX столітті: Історико-політологічний аналіз», де міститься комплексний історико-політологічний та соціально-філософський аналіз проблем української державності в XX столітті, зокрема, й історії УНР, держави П. Скоропадського, Директорії [100].

Історія гетьманської держави активно вивчається викладачами КПНУ імені Івана Огієнка. Зокрема, цікаві факти з теми дослідження містяться в ґрунтовній публікації П. Кліщинського, який розмірковує про антигетьманський переворот на Поділлі [56]. В праці В. Галатира подано інформацію про утворення органів влади на Кам'янецьчині в часи Гетьманату П. Скоропадського [35]. О. Завальнюк опублікував солідну за наповненням та аналізом фахову статтю про вплив гетьмана на створення університету в Кам'янці-Подільському. Публікація містить чимало архівних джерел, деякі з них вперше використані, мемуарів, матеріалів періодики [45]. В іншій праці згаданий вище дослідник опрацював тему добровольчих дружин в Кам'янці-Подільському [46]. Подільський історик О. Комарніцький у публікації «Становище єврейських громад у добу гетьманату П. Скоропадського (на матеріалах містечок Правобережної України) [58].

Дослідник А. Антонишин в низці публікацій проаналізував питання аграрних перетворень в часи Гетьманату Скоропадського та показав діяльність політичних партій в квітні-грудні 1918 року [22-24].

О. Бачинська в кандидатській дисертації висвітлила розвиток окремих галузей культури в різних регіонах у тому числі й на Поділлі за часів держави П. Скоропадського [25].

С. Олійник ґрунтовно з'ясував основні етапи боротьби опозиції з гетьманським режимом на Поділлі [77].

Заслуговують на увагу й праці київського дослідника О. Реєнта. В одній з них він характеризує гетьмана Павла Скоропадського [89], а в Олександр Петрович долучився до написання фахового підручника «Українські визвольні змагання 1917-1920 рр.», де представив Українську державу в цілому, звернув увагу на подільський регіон, де відбувалися різноманітні політичні процеси [90].

Монографію Н. Ковальової присвячено подіям «аграрної революції» в Наддніпрянській Україні в 1902–1922 рр. На основі документальних та наративних джерел відтворено в період за Гетьманату Павла Скоропадського [57].

Е. Мельник опублікував ґрунтовне дослідження з історії селянських виступів в селі Врублівці, що біля Кам'янця-Подільського [75].

Чернівецький дослідник В. Хома звернув увагу на становище окупаційної німецько-австрійської армії та її взаємодію з українським населенням на території Поділля в травні-листопаді 1918 року [101].

Сучасна українська дослідниця Л. Жванко розглянула питання політики Української Держави у галузі охорони здоров'я та соціального захисту населення у подільському регіоні [44].

В дослідженні В. Мараєва розглянуто події 1918 року за часів УЦР та гетьмана Павла Скоропадського. З'ясовується діяльність органів влади, в тому числі й на Поділлі, селянський повстанський рух та повстання під проводом Директорії [74].

Також варто звернути увагу на працю О. Яременко, яка дослідила питання австро-угорської окупації Вінниці, та дисертацію Г. Штика, який розглянув селянське питання, зокрема, в роботі уряду П. Скоропадського та [104; 102].

Наступна група історіографії – українська емігрантська. Сюди відноситься праця видатного українського історика Д. Дорошенка, де висвітлено визвольні змагання українського народу в період революції [43-43].

В дослідженні І. Витановича здійснено дослідження аграрних відносин і аграрної політики на українських землях в період визвольних змагань 1917-1920 років [29].

Український емігрантський історик О. Субтельний в праці «Україна: історія» в кількох абзацах торкнувся питання українських визвольних змагань в часи Гетьманату П. Скоропадського [97].

Український історик в еміграції І. Каменецький ґрунтовно дослідив німецьку політику проти України в 1918 р. та звернув увагу на її ключові моменти [53].

До зарубіжної історіографії включаємо колективну монографію «Україна між самовизначенням та окупацією висвітлює історію України в межах політики Німеччини та Австро-Угорщини щодо нашої держави, показано їх інтереси та бажання в отриманні продовольчих ресурсів для продовження війни [30-33; 86].

Дослідження В. Баумгарта дозволяє охарактеризувати німецьку східну політику, щодо України в період від Брест-Литовська до кінця Першої світової війни [106]. А Франн Гольшевські намагається показати складність історії німецько-українських відносин після Першої світової війни [105].

Російський автор А. Шубін лаконічно описав деякі аспекти гетьманської політики в Україні й на Поділлі [103].

Отже, історіографічні матеріали щодо Гетьманської держави Павла Скоропадського поділяються на праці сучасних українських, емігрантських та зарубіжних дослідників. У працях сучасних українських науковців здебільшого розглядаються ключові етапи політичного розвитку гетьманату, політика адміністративної розбудови, аграрні реформи, а також висвітлюються факти суспільного невдоволення політикою гетьманської влади та її співпрацею з німецькими й австро-угорськими силами, що брали участь у придушенні опозиційних виступів. Емігрантська історіографія зосереджується на аграрних питаннях, німецькій політиці щодо України, а також на загальних аспектах визвольних змагань. Зарубіжні дослідники, своєю чергою, зосереджуються переважно на економічних аспектах діяльності режиму Скоропадського,

внутрішньої політики та розв'язанні завдань, які стояли перед центральною та місцевою владою. Спільною темою для всіх трьох напрямів є введення та виведення військ Німеччини й Австро-Угорщини та аналіз наслідків їхньої присутності для України. Загалом кожна з цих груп історіографічних джерел має свої сильні сторони та певні недоліки у вивченні цієї теми. Тому для досягнення мети дослідження доцільно здійснювати комплексний аналіз, використовуючи всі джерела для формування ґрунтовних і об'єктивних висновків.

Важливою частиною написання якісного дослідження є наявність історичних джерел. В нашій роботі використані джерела ми поділили на такі групи: документальні, джерела особового походження та періодичні.

До першої групи джерел відносимо «Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 р. – грудень 1920 р.): документи і матеріали». Видання складається з п'яти розділів, де нас цікавить «Боротьба трудящих Поділля проти буржуазно-націоналістичної контрреволюції і білопольських інтервентів. Це переважно протоколи і резолюції партійних конференцій і зборів, з'їздів Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, повідомлення про боротьбу українських селян та робітників з гетьманською владою, німецькими та австрійськими військами [3].

Наступна збірка документів і матеріалів присвячена життю і діяльності подільського громадсько-політичного і земського діяча Сергія Івановича Кисельова (1877-1937 рр.) – голови Проскурівської повітової земської управи (1912-1917 рр.), Проскурівського повітового комісара (1917-1918 рр.), губернського старости Поділля у період гетьманату 1918 р., голови Проскурівського осередку Червоного Хреста (1919 р.) [4].

Збірник документів і матеріалів «Директорія УНР у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали» присвячена подіям другої половини листопада – грудня 1918 р. – утворенню влади Директорії Української Народної Республіки на Поділлі та її перебуванню у Вінниці. Видання містить документи та матеріали архівів та регіональної періодики, свідчення учасників подій про

діяльність вищих і місцевих органів влади УНР, міського самоврядування у Вінниці у період завершення протигетьманського повстання [2].

Збірник документів і матеріалів «Громадянська війна в Україні» охоплює період з 18 лютого 1918 р., тобто з початку боротьби більшовиків проти німецько-австрійських союзників Центральної Ради, а пізніше П. Скоропадського в Україні і до кінця квітня 1919 р. Тут показано протистояння робітників та селян України проти німецько-австрійських окупантів та Гетьманщини в різних регіонах, зокрема й на Поділлі [1].

«Східне Поділля в добу Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського (березень 1917 р. – грудень 1918 р.): Збірник документів та матеріалів» містить документи із фондів Державного архіву Вінницької області, в яких розкривається соціально-політичне та економічне становище Східного Поділля зокрема й за гетьманства П. Скоропадського) [5].

У двотомному збірнику «Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали» представлено широкий спектр документів, створених найвищими органами влади Української Держави під керівництвом Гетьмана Павла Скоропадського, включаючи урядові постанови та матеріали міністерств. Ці документи висвітлюють непростий процес національного державотворення, що базувався на консервативно-ліберальних засадах і водночас зазнавав впливу іноземної військової присутності та імперської спадщини Росії. Перший том збірника містить журнали засідань Ради Міністрів та Малої Ради Міністрів за травень – грудень 1918 року, в яких відображено поточні справи в країні. У другому томі зібрано Гетьманські грамоти, закони, постанови, накази та інші офіційні документи, зокрема й ті, що стосуються подільського регіону [6-7].

Значну цінність у вивченні діяльності гетьманського режиму на Поділлі становлять також матеріали тогочасної періодики. Завдяки своїй універсальності та широкому поширенню, вони стають важливим джерелом для аналізу подій та адміністративних рішень того періоду. Тут можна виділити державні і приватні газети, а також німецька преса. Зокрема, газета «Відродження» була щоденним

демократичним виданням, що виходило українською мовою в Києві у 1918-1919 роках. Заснована редакційно-видавничим відділом Військового міністерства УНР, газета мала безпартійний характер. У 1918 році її редагували по черзі редакційний комітет, П. М. Гасенко та П. Г. Певний, і саме тоді додавалися ілюстровані додатки. Основну увагу у виданні приділяли питанням державотворення, соціальної та національно-культурної політики, яку впроваджували Українська Народна Республіка та Українська Держава. Також газета регулярно публікувала новини про події в регіонах, відображала реакцію громадськості на діяльність влади, висвітлювала призначення чиновників і державних службовців. Особливої уваги заслуговують передові статті, огляди преси та публікації, присвячені політичним, соціально-економічним та культурним питанням, які хвилювали українське суспільство [9-10; 12-13].

Ще одним значущим виданням того часу була щоденна українська газета «Нова рада», яка виходила в Києві з 25 березня (7 квітня) 1917 року до 6 лютого 1919 року. Її заснувало Товариство для підмоги літературі, науці та мистецтву, як продовження відомої газети «Рада». У 1918 році «Нова рада» стала офіційним виданням Української партії соціалістів-федералістів, хоча редакція намагалася зберегти загальносуспільний характер видання. Дослідники зазначають, що це було чи не єдине українське видання періоду національної революції, яке послідовно підтримувало свободу слова. У його матеріалах висвітлювалися події в різних регіонах країни, новини з губерній, заснування політичних партій, відкриття товариств «Просвіта», а також організація освітніх заходів [11-14].

Офіційним друкованим органом гетьманської влади була газета «Державний вістник», яку видавала Рада Міністрів Української Держави. Газета виходила тричі на тиждень українською мовою і містила законодавчі акти, грамоти, постанови, накази міністерств, статuti державних установ, міжнародні угоди та інші офіційні документи [15].

Крім цього нами було використано матеріали німецькомовної преси, де розміщено інформацію про перебування військ імперії на території України [16].

Наступна група джерел – мемуарна література. До мемуарних джерел належать «Спогади» Павла Скоропадського, голови Української Держави, що надають унікальну політичну перспективу на його діяльність та епоху в цілому. У цьому творі відображено позицію поміркованого консерватизму, а також культурний і політичний елітаризм та аристократизм автора. Скоропадський описує як свої успіхи, так і поразки, приділяючи увагу також подіям, що відбувалися на Поділлі, звідки й почався занепад його правління. [17].

До цієї групи відносимо й спогади одного з громадсько-політичних діячів українських національно-визвольних змагань 1917–1921 років Ісаака Мазепи (1884–1952) про події часів Гетьманату Павла Скоропадського [18].

Отже, джерельна база дослідження представлена різними типами джерел і є достатньою для вирішення дослідницьких завдань. Джерела роботи складаються з трьох груп джерел: документальні, джерела особового походження та періодичні. Якщо перша група дозволила нам побачити проблему через призму державних документів, звітів чиновників, свідчень представників політичних партій та сил, що діяли на території Поділля, то друга група дає можливість оцінити діяльність Гетьманату П. Скоропадського в умовах окупації Німеччини та Австро-Угорщини за матеріалами преси, суб'єктивного погляду журналістів та інформації, що її надсилали в газети мешканці Подільської губернії. Мемуарна література дозволила побачити події квітня-грудня 1918 року через особисте сприйняття їх автора та керівника української держави – Павла Скоропадського та сучасника Ісаака Мазепи.

Практична цінність та наукова достовірність результатів магістерського дослідження, а також об'єктивність історичних оцінок теми: «Становлення та діяльність гетьманського режиму на Поділлі (квітень-грудень 1918 р.), досягнуті за рахунок широкого використання синтезу принципів й загально- та спеціально-наукових методів наукового пізнання.

Зокрема, дослідження ґрунтується на принципах об'єктивізму, історизму, всебічності, системності, спадкоємності, діалектичного розуміння історичного процесу, неупередженого підходу до складних явищ історико-економічного

життя.

Принцип історизму вимагає пізнавати явище з урахуванням історичних умов. В нашому випадку це стосувалося питань проведення аграрної реформи на Поділлі, розбудови політико-адміністративного апарату, сприяння розвитку культури.

Принцип об'єктивності передбачає інтерпретацію фактів у їх справжньому змісті, потребує розглядати кожне явище в його різноманітності, сукупності як позитивних, так і негативних проявів. У нашому випадку метод об'єктивізму є одним з ключових при визначенні поглядів діячів та програмних засад політичних партій та громадських організацій України 1918 року, оцінці ефективності її в цілому та в окремих проявах.

Принцип системності направляє нас на врахування багатofакторності історичного та історіографічного процесів.

Принцип діалектичного розуміння історичного процесу пояснює історію як постійний розвиток, що відбувається через подолання протиріч, перетворення кількісних змін у якісні та постійний рух від старого до нового. В нашому випадку він проявлявся таким чином, що існували численні політичні та соціальні протиріччя. Гетьманат, підтриманий німецькими та австрійськими військами, ставив за мету відновити порядок і стабільність після хаосу Української Народної Республіки (УНР). Однак, ці заходи зустріли протидію з боку селянства, соціалістичних партій та частини інтелігенції, які були прихильниками соціалістичних ідей і демократичних реформ.

Також було застосовано принцип неупередженого підходу до складних явищ історико-економічного життя, який полягає в тому, щоб аналізувати історичні події та економічні процеси об'єктивно, враховуючи різноманітні фактори, не надаючи переваги жодному з них заздалегідь. Так, Скоропадський став гетьманом завдяки підтримці німецьких та австрійських військ, які окупували Україну після підписання Брест-Литовського миру. Замість однозначного засудження чи підтримки цього факту, слід врахувати, що його правління відбувалося у складних міжнародних умовах, де Україна була

втягнута у глобальні політичні та військові конфлікти.

При розв'язанні поставлених завдань були використані такі історичні методи дослідження: історіографічного аналізу та синтезу; ознайомлення, вивчення та узагальнення джерел; історико-статистичний; історико-хронологічний; історико-порівняльний, метод структурного аналізу діалектичний, системний метод.

Історіографічний аналіз допоміг зрозуміти, як різні дослідники трактували події, які аспекти піднімали, і які висновки вони робили. Синтез дозволив об'єднати різні точки зору і підходи в єдине уявлення про становлення та діяльність гетьманського режиму в цьому регіоні.

Метод ознайомлення, вивчення та узагальнення джерел передбачав роботу з первинними джерелами. Вивчення джерел допомогло відновити деталі подій на Поділлі під час правління Павла Скоропадського, а узагальнення знайденої інформації дозволило скласти цілісну картину тогочасної ситуації в регіоні в квітні-грудні 1918 року.

Історико-статистичний метод дозволив проаналізувати кількісні дані, такі як демографічні показники, економічні статистики (наприклад, про стан сільського господарства Подільської губернії, промисловості, рівня податків), військові ресурси, що використовувалися під час правління гетьмана на Поділлі.

Історико-хронологічний метод використовувався для відтворення подій у послідовності їхнього виникнення і розвитку. Застосування цього методу дозволило розкласти події квітня-грудня 1918 року на Поділлі у чітку хронологічну лінію, в межах певних сфер, як політика, економіка, культура.

Історико-порівняльний метод дозволив порівняти розвиток гетьманського режиму на Поділлі з іншими регіонами України того часу. Це дасть можливість виявити специфічні риси політики Скоропадського на Поділлі, а також зрозуміти, як місцеві умови вплинули на його діяльність порівняно з іншими частинами країни.

Метод структурного аналізу передбачає аналіз структури влади і соціальних відносин, що склалися під час гетьманського режиму на Поділлі.

Зокрема, завдяки йому ми дослідили організацію місцевого самоврядування на Поділлі, структуру адміністративних органів, розподіл владних повноважень, вплив адміністрації на різні соціальні групи та економічні структури в регіоні.

Діалектичний метод дозволив розглянути розвиток подій у взаємозв'язку та протиріччях. Застосування цього методу до вивчення Української держави П. Скоропадського на Поділлі допомогло виявити, як протиріччя між різними соціальними групами та політичними силами впливали на розвиток подій.

Системний метод допоміг розглянути гетьманський режим на Поділлі як частину більш широкої системи – існування української держави під час правління Скоропадського. Це дозволило проаналізувати взаємозв'язки між різними складовими системи: політичними, економічними, соціальними та культурними факторами.

Отже, застосування принципів та методів дозволило вивчити становлення і діяльність гетьманського режиму на Поділлі, враховуючи різні аспекти історичних процесів, взаємозв'язки між ними та їхні наслідки для регіону.

Висновки до Розділу I.

Підсумовуючи сказане, на основі розглянутої історичної літератури, джерел дослідження та методологічної бази, можемо говорити, що сьогодні зростає інтерес до наявної теми дослідження. Це стосується переважно української та зарубіжної й емігрантської історіографії. Поряд з цим, історіографічний аналіз доводить, що незважаючи на значний масив праць з обраної теми сьогодні немає єдиного комплексного дослідження проблеми «Становлення та діяльність гетьманського режиму на Поділлі (квітень-грудень 1918 р.)». Але наявні праці В. Лозового, А. Антонишина, С. Калитко, О. Кравчука, Р. Пирога, О. Ресента, О. Завальнюка, В. Солдатенка дозволять цього досягти в найближчому майбутньому. Переконані, що лише системний підхід та використання різнопланових джерел, необхідних принципів та методів дослідження, залучення фахових історичних публікацій дозволило створити належне наукове підґрунтя для об'єктивного та всебічного розкриття теми дослідження та вирішити поставлені в роботі завдання.

РОЗДІЛ 2. Прихід гетьмана Скоропадського до влади

Першу світову війну, що тривала три роки, супроводжували величезні матеріальні й людські втрати, які сприяли поширенню невизначеності щодо «переможного кінця». Це, в свою чергу, посилювало непопулярність війни серед населення провідних воюючих країн [78, с.45]. Виснажливі бойові дії призвели до зростання суспільної напруги та сприяли виникненню революційної ситуації в Європі, зокрема в країнах, що переживали великі внутрішні соціальні потрясіння. Одним із важливих аспектів цього процесу стало загальне прагнення до миру [84, с.309]. Падіння царизму в Росії створило в Німеччині надію на ослаблення російського фронту, що дозволяло перенаправити війська на Західний фронт. Однак найбільшу напругу й загрозу глобальним інтересам викликала ситуація в Україні. Як частина східної поліетнічної імперії, з величезним економічним потенціалом і визвольними настроями, Україна стала важливим театром воєнних дій. Ці фактори визначили її стратегічне значення, а також роль у прагненні до мирного завершення війни [78, с.45; 93, с.309].

На думку німецького дослідника В. Баумгарта Брест-Литовський мирний договір належить до типу продиктованих мирних договорів. Це був скоріше тимчасовий акт припинення війни та короткочасний етап динамічного процесу, який, з точки зору переможця, мав на меті привести від нестабільного стану балансу сил до позиції гегемонії [106, с.239].

У зв'язку з цими обставинами, після підписання Брест-Литовського мирного договору, уряд Української Народної Республіки, відчуючи нестабільність свого становища і загрозу від радянських сил, звернувся до Німеччини з проханням про введення німецьких військ на територію України для підтримки своєї державності. Це звернення було зроблено 12 лютого 1918 року і стало важливою частиною воєнної стратегії в контексті підписання мирного договору, який, на думку дослідників, мав тимчасовий характер і був етапом процесу, спрямованим на зміну балансу сил в Європі [11]. Допомога

Україні в рамках загальної воєнної кампанії, яка мала розпочатися 18 лютого, була вирішена на Коронній раді 13 лютого в Бад Гомбург [53, с.26].

Формально відповідь на офіційне прохання представників Української Народної Республіки виглядала так, що німецький імператор Вільгельм II надав згоду на проведення обмежених військових операцій на Східному фронті. Операції планували розпочати 18 лютого 1918 року. Щодо Австрійського цісаря Карла, то його рішення зайняти активну участь у наступі на території України було відтерміноване через певну невизначеність та вагання. Однак важке продовольче становище в Дунайській імперії, яке потребувало негайних дій для забезпечення стабільності, змусило цісаря Карла приєднатися до наступальної кампанії. Це стало важливим етапом у військових операціях, які мали значний вплив на подальшу ситуацію в Україні та на розвиток гетьманського режиму. [81, с.5].

Газета «Відродження» в серпні 1918 року передрукувала статтю львівського видання «Діло», яка підкреслювала, що Центральні держави допомогли Україні не через щирі симпатії чи альтруїзм, а через власні політичні і економічні інтереси. [13, с.4].

окрема, Німеччина прагнула вивезти з України продовольство, сировину та інші товари, що було вигідно для її економіки. Німецький уряд швидко відреагував на прохання української сторони, не чекаючи, поки українські лідери переконують населення у доцільності окупації [93, с.335]. Вже 18 лютого 1918 року розпочався наступ німецьких військ під кодовою назвою «Faustschlag» («Удар кулаком»), який згодом доповнили 10 австро-угорських дивізій [33, с.115]. Проти цих добре озброєних сил, які налічували близько 500 тисяч осіб, червона армія, що складалася з приблизно 25 тисяч осіб, не мала шансів на серйозний опір. Наприкінці квітня 1918 року більшовицька влада була повністю ліквідована на території України, і влада Центральної Ради була відновлена. Більшовики змушені були повернутися до Брест-Литовська, і перемовини більше не проводились. 3 березня 1918 року Центральні держави уклали з Росією мирний договір [93, с.335]. Незважаючи на те, що інтервенція принесла

Центральним державам швидкий успіх і стабільність на території України, це рішення виявилось короткозорим у довгостроковій перспективі. Підтримка та управління державою, що перебувала в хаосі, не тільки не вирішила проблеми на Сході, але й зробила їх ще складнішими, оскільки Центральні держави стали безпосередніми учасниками подій на теренах колишньої царської імперії [33, с.115-116].

Прихід австро-німецьких військ на територію України як союзників Центральної Ради не забезпечив стабільності в суспільно-політичному житті. Навіть серед поміщиків, які очікували на допомогу військ Центральних держав, було розчарування. Як зазначала З. Потоцька: «Ситуація в країні ставала все складнішою. Присутність чужих військ не принесла тієї безпеки, яку ми сподівалися. Австрійці лише спричинили безлад». 12 березня 1918 року польські легіонери увійшли в Чечельник, почавши повертати поміщикам їхню власність, а згодом їх замінили австро-угорські підрозділи [60, с.186]. До весни 1918 року широкі верстви населення України, особливо заможні класи, втомилися від революцій та хаосу. Ці настрої були найбільш поширені серед земельних власників, заможних селян, підприємців, фабрикантів, а також вищих чиновників, що складали близько 20% населення. Австро-німецькі війська намагалися відновити порядок і пришвидшити вивезення ресурсів [97, с.467].

Головною причиною конфлікту між окупаційною владою та Центральною Радою була прагнення німців та австрійців максимізувати вигоду від окупації України. Видаючи накази, що суперечили інтересам українського народу, і укладаючи нерівномірні господарські договори, окупанти демонстрували повну зневагу до суверенітету УНР. Це призвело до поглиблення протистояння між двома сторонами [93, с.335].

Зокрема, наказ головнокомандувача німецькими військами генерала-фельдмаршала Г. Ейхгорна від 6 квітня 1918 року щодо засіву полів, виданий без попередньої домовленості з українським урядом, став прямим втручанням у внутрішні справи УНР, як і наказ від 25 квітня про запровадження в Україні німецьких військово-польових судів. 23 квітня 1918 року між УНР та

Німеччиною й Австро-Угорщиною був підписаний господарський договір, згідно з яким Україна зобов'язувалася поставити Центральним державам 60 млн пудів зерна, 400 млн яєць, а також значні обсяги іншої продукції та сировини. В свою чергу, Німеччина та Австро-Угорщина мали постачати в Україну сільськогосподарські машини та паливо. Проте, в умовах окупації та присутності іноземних військ, ці відносини не могли бути рівноправними. Частина ресурсів та матеріальних цінностей вивозилася з України як військова здобич [11].

Конфлікт навколо аграрної політики в УНР у 1918 році виявив глибокі суперечності в українському суспільстві. Великі землевласники, незадоволені аграрною реформою, спрямованою на обмеження їхніх володінь, активно протистояли Центральній Раді. Шукаючи захисту своїх інтересів, вони звернулися по допомогу до німецьких та австро-угорських окупаційних властей. Окупанти, у свою чергу, бачили в цьому можливість посилити свій вплив на українську політику та економіку. Паралельно з цим, серед селянства також виникли розбіжності. Хоча більшість селян підтримувала ідею аграрної реформи, частина заможних селян-власників була незадоволена її умовами. Вони вимагали відновлення приватної власності на землю в повному обсязі та встановлення гарантованого мінімуму землі для кожного господарства. 25 березня 1918 року в Лубнах відбувся хліборобський з'їзд, ініційований Українською демократично-хліборобською партією. Делегати з'їзду різко критикували аграрну політику Центральної Ради, вважаючи її руйнівною для інтересів селянства. Вони висунули вимогу кардинальної зміни земельного законодавства та більшої представленості селян у Центральній Раді. Цей розкол у селянстві значно ускладнив становище Центральної Ради. З одного боку, вона стикалася з тиском великих землевласників, підтримуваних окупантами, а з іншого – з вимогами частини селянства щодо зміни аграрної політики. Ці суперечності підірвали довіру до влади і посилили політичну нестабільність в Україні. Конфлікт навколо аграрного питання став одним з ключових факторів,

які призвели до ослаблення Центральної Ради та посилення впливу окупантів на внутрішні справи України. [27, с.247].

М. Грушевський підкреслював, що в той час всі консервативні сили об'єднували свої зусилля для того, щоб дискредитувати Центральну Раду, повалити її владу та припинити її соціальні реформи, що, по суті, мало би призвести до згасання Української революції. «Польські землевласники Поділля й Волині, – зазначає він, – звернулися до австрійської влади з пропозицією розширити окупацію прикордонних територій України, ліквідувати там селянські організації та земельну реформу, відновити традиційне поміщицьке землеволодіння й запровадити систему примусової праці для селян. Поміщики та їхні урядовці активно будували тісні зв'язки з австрійськими та німецькими військовими командуваннями, приймали їх офіцерів, шукали їхньої допомоги. Крім того, вони намагалися організувати польські військові підрозділи або, спираючись на вже існуючі легіони, скасувати земельну реформу та забрати у селян землі, що були передані їм комітетами для земельних питань» [94 с.176].

Конфлікт між хліборобами та урядом став основою для використання політичної ситуації Павлом Скоропадським. Він, скориставшись опозиційними настроями, заснував і очолив організацію «Українська народна громада», яка встановила зв'язки з Українською хліборобсько-демократичною партією та «Союзом земельних власників». Праві сили активно готувалися до боротьби з Центральною Радою, ідеї створення стабільної авторитарної влади набирали популярності серед частини українського політичного середовища. Чутки про створення гетьманського уряду почали ширитися в Києві ще в середині березня і вже тоді мали реальний шанс на втілення в життя [27, с.248].

Між 24 і 26 квітня 1918 року представники Німеччини та Австро-Угорщини дійшли до домовленості щодо заміни Центральної Ради консервативним урядом під керівництвом гетьмана Павла Скоропадського. Титул «гетьман» мав символізувати повернення до козацьких монархічних традицій і асоціюватися з стабільністю і порядком [97, с.467]. У той час між Павлом Скоропадським і представниками німецького командування — Г.

Айхгорном, В. Гренером і А. Муммом — склалися позитивні стосунки. Німецьке командування цінувало гетьмана як військового лідера, великим землевласником і противником соціалістичних ідеологій, що робило його привабливим союзником для Центральних держав [26, с.117-118].

У своїх спогадах гетьман Павло Скоропадський згодом напише: «28 квітня мені не довелося нічого робити, все вже було готово». Підготовка до перевороту була завершена, і він вирушив до пам'ятника Володимиру Великому, де вирішив, що незалежно від результату, він буде діяти чесно: «Будь що буде, але піду чесно. Якщо зможу допомогти країні – буду щасливий, якщо ні – совість моя чиста: особистих цілей у мене нема». Вечір того дня пройшов у будинку Безаків, де перебував Скоропадський. Там архієпископ Никодим (Кротков), який був поінформований про майбутній державний переворот, благословив його. Цей день мав стати важливим не тільки для його особистої долі, а й для долі української державності в цілому [81, с.81-82].

В ніч з 29 на 30 квітня 1918 року генерал Павло Скоропадський, вже обраний і помазаний на гетьмана того ж дня, за відсутності дій з боку УНР і завдяки підтримці німецьких військ, захопив владу в Україні, усунувши Центральну Раду [32, с.245]. Глава Центральної Ради так описував останні події того часу: «Оскільки жоден з поважних українських діячів не погоджувався прийняти владу з рук німців, було вирішено висунути кандидатом на гетьманство швагра головного німецького командувача генерала Скоропадського, який, окрім віддаленого зв'язку з колишнім гетьманом, не мав жодного відношення до українства. Київ і його околиці були заповнені німецьким військом (австрійські війська були вислані); «синежупанну дивізію», сформовану з воєннополонених українців, насильно роззброїли; зв'язок з Берліном було повністю перервано; оголошено введення воєнної юстиції для підтримки порядку, зокрема в Києві через наближення 1 травня, де була збільшена німецька охорона. У зв'язку з цим, на підставі наказу одного з військових командирів – ймовірно без відома самого Ейхгорна – було арештовано кількох міністрів, яких німці вважали найбільш небезпечними для

їхньої акції. Німецький підрозділ увійшов 28 квітня під час засідання Центральної Ради в її будівлю, провів обшук, шукаючи склади зброї, нібито підготовлені для повстання проти німців, забрав архів і перервав засідання загрозою стрільби» [40, с. 575].

Гетьман Павло Скоропадський визнав Брест-Литовський мирний договір і віддав наказ на виконання розпорядження німецького фельдмаршала Айхгорна щодо початку посівної кампанії. Він усунув «недобросовісних осіб» із «державного управління», скасував розпорядження, що обмежували торгівлю з Центральними державами, і погодився на вирішення «аграрного питання» шляхом відновлення права власності, що передбачало повернення земель їхнім попереднім власникам та виплату відшкодувань за націоналізовану або роздану землю. Також він підтвердив фінансові та валютні регулювання в межах чинних домовленостей [32, с.245].

Скоропадський був царським генералом і нащадком лівобережного гетьмана Івана Скоропадського. Попри те, що його кандидатура для Липинського асоціювалася з ідеєю національної монархії, сам він не був визнаний як лідер українського національного руху. Народившись у Вісбадені, він навчався в Пажеському корпусі в Москві і служив у Кавалергардському полку – привілейованому підрозділі російської армії. Ймовірно, до 44 років він не мав жодного уявлення про український національний рух [100, с.31]. Водночас, він був одним із найбільших землевласників в Україні і служив військовим ад'ютантом Миколи II. Після початку революції він українізував своє військове з'єднання, а коли Центральна Рада відкинула його послуги, був обраний командувачем селянського ополчення «вільних козаків». З приходом цього «малоросійського» аристократа, який раптово згадав про своє «українське коріння», в революції в Україні настав новий етап, що характеризувався спробами відновити правопорядок і скасувати «соціалістичні експерименти» Центральної Ради [97, с.467].

Невдовзі після перевороту, у штабі армій Ейхгорна для головнокомандуючого Східним фронтом склали характеристику нового

керівника України: «Гетьман Скоропадський – людина років 45, високий, стрункий, з різко окресленим профілем, дещо кавказького типу. У нього породисте обличчя, він чудово виглядає в чорній козацькій формі. В умовах нашого часу, з усіма його ідеологами, фантастами та недоумкуватістю, він все ж виявився справжнім чоловіком. Важко сказати, якою буде його подальша поведінка, але він безперечно створює враження непересічної особистості» [79, с.39].

29 квітня 1918 року в Києві відбувся з'їзд Ліги землевласників, на якому були присутні 6500 делегатів з усієї України. Серед них були представники й з Поділля, зокрема І. Базарський та І. Бордюшевич, яких обрали до президії з'їзду. Цей з'їзд проголосив Павла Скоропадського гетьманом і закликав його «врятувати країну від хаосу і беззаконня». З'їзд проголосив П. Скоропадського гетьманом, закликавши його «врятувати країну від хаосу і беззаконня» [34, с.91; 97, с.468].

Зміна влади в Україні не залишилася непоміченою на Поділлі. За даними дослідника О. Кравчука, встановлення гетьманської влади в Ольгопільському повіті відбулося мирно, проте під жорстким контролем австро-угорських підрозділів [60, с.188]. Водночас, на початку травня 1918 року почали з'являтися чутки про повернення панів та відновлення їхнього земельного права в Ольгопільському повіті, що спричинило невдоволення серед місцевого населення. 30 квітня по селах повіту поширювались «поголки про повернення панів і землі їм» [73, с.275].

Інформація про зміну державної влади на Проскурівщині також привернула увагу місцевих жителів [66, с.49]. 3 травня повітовий комендант Могилів-Подільського повідомляв про хвилювання серед широких верств населення, що було використано «невідповідальними» особами для підбурювання до збройних виступів і порушення громадського порядку [50, с.244].

У деяких селах Вінницького повіту почалися протести проти нової влади після гетьманського перевороту, де місцеві жителі ухвалювали резолюції про

невизнання влади Скоропадського. Причиною цього була економічна ситуація: люди не бажали повертати поміщикам і заможним селянам землю, яку вони розподілили між собою після революції [47, с.128]. В Літинському повіті, в селі Северинівці, вчитель Кузминський організував антигетьманську маніфестацію, яка пройшла через села Чернятин та Тежарівку [73, с.276]. Селяни в селі Врублівці Кам'янець-Подільського повіту також почали виступати проти повернення майна орендаторам, що стало причиною активних протестів у травні [75, с.281].

Протести проти нової влади виникали й у деяких міських самоврядуваннях. 7 травня Вінницька міська дума засудила гетьманський переворот, але вже 12 травня з'їзд Губернського союзу земельних власників виявив підтримку новому урядові. Однак масових виступів проти гетьманського уряду не було, оскільки його влада забезпечувалась окупаційними військами Німеччини та Австро-Угорщини [52, с.128].

Офіційно про перехід влади до рук П. Скоропадського жителі Поділля дізналися 13 травня 1918 року через місцеву пресу. Повідомлялося, що гетьман готовий підтримати свою владу за допомогою озброєної сили та карати за неслухняність [36, с.173].

Після перевороту органи влади Центральної Ради на Поділлі закликали народ до протестів проти нової влади. Подільський губернський комісар В. Дудич дав розпорядження скликати селянські та робітничі з'їзди, щоб організувати протести проти гетьманської влади. Кам'янець-Подільський повітовий комісар Каніщук також закликав місцевих жителів стати на захист Центральної Ради [77, с.23; 59, с.179]. Проте більшість повітових комісарів не підтримали цей заклик, а австро-угорські війська завадили проведенню з'їздів. У той самий час Кам'янець-Подільська міська дума виступила проти гетьмана, прийнявши резолюцію, що засуджувала його прихід до влади [62, с.104].

У той час на Ольгопільщині правопорядок залишався напруженим. Наприклад, 24 травня в місті Чечельник двоє невідомих влаштували стрілянину, а 26 травня було здійснено пограбування місцевих євреїв. 2 червня австро-

угорські підрозділи роззброїли охоронну сотню імені І. Гонти, що дислокувалася в цьому населеному пункті [5, с. 138, 141, 144, 145].

Гетьманську владу на Поділлі вперше підтримав з'їзд хліборобів, що відбувся 9 червня 1918 року в місті Ольгополі. У зібранні взяли участь близько 300 делегатів [15]. Під час цього з'їзду землевласники не лише висловили свої вітання гетьману, а й попросили призначити до складу повітових органів влади осіб, які обіймали ці посади за часів царя. Вони також подали клопотання до уряду про створення комісії для оцінки збитків, завданих селянським рухом 1917 – початку 1918 року, і ухвалили рішення повернути поміщиків та орендарів на їхні землі. З'їзд також направив делегацію до голови Подільського дворянства Сергія Миколайовича Гербеля з проханням вжити термінових заходів щодо придушення анархії в селах, яка могла призвести до голоду в майбутньому, а також провести роззброєння населення [23].

Місцева влада оперативно відреагувала на звернення хліборобів, почавши арешти державних службовців УНР, які не визнавали гетьманську владу та вели агітацію проти неї. Зокрема, на початку травня 1918 року в Подільській губернії за участь в нелегальному всеукраїнському з'їзді професійних союзів були арештовані лідери Подільських професійних союзів Лейбельман, Шварц і Тіліс. За антигетьманську агітацію були ув'язнені також колишні члени Центральної Ради Ляшенко та Журавель, а також 11 комендантів різних повітів, зокрема Янковський, Старостіна, Мацан і Коваленко [23].

Серед тих, кого заарештували, були також представники органів місцевого самоврядування, зокрема члени соціал-революційної партії та представники земських управ, таких як Штанько і Голюк з Летичівської земської управи, а також голова Літинської земської управи Ліпкань і член управи Сальков. Уряд розглядав ці арешти не як політичне переслідування, а як необхідність навести порядок на місцях, усуваючи елементи, що були ворожими до нового режиму. [23].

На Поділлі більшу підтримку отримала нова влада від поміщиків, більшість з яких були поляками та росіянами, а також від заможних селян. Цей

підтримуваний рух було обумовлено політикою гетьмана щодо захисту приватної власності, що означало повернення землі та майна поміщикам, які були позбавлені своїх володінь у результаті селянських виступів. Водночас представники попереднього уряду УНР залишалися непримиренними до гетьманської влади та намагалися організувати таємні наради для підготовки до боротьби з новим режимом [60, с.188].

Висновки до Розділу II.

Отже, Перша світова війна призвела до втоми серед воюючих держав. Найбільше вона проявилася в Росії, яка після Лютневої революції та жовтневого перевороту спробувала вийти з війни. Цим скористалися її противники – Німеччина та Австро-Угорщина, які побачили в цьому можливість збільшити таким чином тиск на Францію, а також використали на свою користь появу нової держави – України для того, щоб отримати доступ до її численних продовольчих запасів. Після того, як Центральна Рада не змогла виконати свої зобов'язання перед «союзниками», то її було змінено на гетьмана Павла Скоропадського. Ставлення населення країни, зокрема й подільського регіону до нової влади було суперечливим. Гетьмана підтримувала консервативна частина губернії, а інша очікувала його кроків, зокрема й у важливому для селян земельному питанні. А тому з перших днів тут ситуація не давала надії на покращення. Адже до внутрішньополітичних проблем додався конфлікт відсторонених від управління представників української громадськості, часто просоціалістичного спрямування, з консервативним гетьманським режимом.

РОЗДІЛ 3. СТВОРЕННЯ ОРГАНІВ ГЕТЬМАНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ НА ПОДІЛЛІ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ В СФЕРІ РОЗБУДОВИ ЕКОНОМІКИ Й КУЛЬТУРИ НА ТЕРИТОРІЇ ГУБЕРНІЇ

Після державного перевороту 29 квітня Гетьманат докорінно змінив напрямок політики, спробувавши реалізувати нову модель суспільного устрою, що поєднувала традиційні, добре відомі людству цінності з національною специфікою. Це мало вигляд повороту до ідеалів минулого, які, здавалось, вже стали частиною історії [94, с.185]. У своєму першому інтерв'ю Скоропадський заявив, що «моя Батьківщина не має ставати полем для соціалістичних експериментів» » [39, с.90]. Він вирішив провести політику, яка суттєво відрізнялася від попередньої, зробивши акцент на колишніх російських урядовцях і чиновниках, не турбуючись про національний характер держави і не сприймаючи українські політичні ідеї, які вважав «галицьким» продуктом. Попередню політику Центральної Ради він критикував як «прогалицьку», що, на його думку, могла призвести до більшовизму [86, с.301].

На початку травня 1918 року гетьман опублікував «Грамоти до всього Українського народу» і «Закони про тимчасовий устрій України», що містили сім основних актів, серед яких були документи про владу гетьмана, права українських громадян, міністерства та судову систему [7, с.37]. У них він повідомляв, що відповів на заклик трудових мас та взяв на себе всю повноту влади. Центральна Рада та всі земельні комітети були розпущені, міністри і їхні помічники звільнені, але урядовці УЦР повинні були продовжувати свою роботу [99, с.273; 28, с.71]. Гетьман також оголосив, що незабаром будуть проведені вибори до Українського Сейму, поновлено право на приватну власність, забезпечені права робітників, а також запроваджено свободу торгівлі та сприятливі умови для розвитку приватного підприємництва [36, с.174].

Гетьман П. Скоропадський скасував поділ України на землі, ухвалений Центральною Радою, і відновив традиційний адміністративний поділ на губернії та повіти [31, с.5]. Натомість, замість Української Народної Республіки, було

проголошено «Українську Державу», а гетьман отримав титул «Гетьмана всієї України» [13]. Розвиток державності мав визначити представницький орган – Українські Установчі Збори. Крім того, гетьман започаткував відновлення старих дореволюційних порядків, взявши за основу законодавство Російської імперії, зокрема конституцію 1906 року, а не традиційні українські правові норми [36, с.175]. У липні було прийнято «Закон про тимчасове управління державою на випадок смерті, тяжкої хвороби чи перебування Гетьмана за межами держави» [12, с.3]. У цих випадках влада передавалась колегії Верховних правителів, до складу якої з трьох членів одного обирав гетьман, а двох інших – Державний Сенат і Рада Міністрів [91, с.107].

Для організації адміністративно-територіальної системи та підпорядкування органів місцевого самоврядування уряду гетьмана, Українську Державу було поділено на губернські староства, зокрема Київщину, Катеринославщину, Харківщину, Волинь, Полтавщину, Чернігівщину, Поділля, Херсонщину та Таврію [89, с.112]. У межах Подільської губернії Кам'янець належав до повітів і був адміністративним центром. Офіційно місто значилось як «Кам'янець на Поділлі», і в той час до його складу входило 15 волостей [35, с.5].

Планувалося, що основним органом виконавчої та законодавчої влади стане Рада Міністрів Української Держави, яка, згідно з документами про тимчасовий державний устрій, мала бути головним елементом державного управління [83, с.1]. В умовах відсутності вищого представницького органу уряд був відповідальний не лише за законодавчі ініціативи, але й за функції державного управління, поєднуючи ролі законодавчої та виконавчої влади. Призначення та звільнення керівників уряду, міністрів було виключно прерогативою гетьмана. Однак, процес призначення урядовців не завжди був схвалений німецькою окупаційною владою [26, с.118].

Спочатку Павло Скоропадський визначив, хто стане головою Ради Міністрів, зупинивши вибір на Миколі Сахно-Устимовичу, котрий керував

урядом лише протягом короткого періоду. 30 квітня гетьман доручив Миколі Василенку, представнику партії кадетів, сформувати уряд [71, с.80]. Надалі на посаду голови уряду був запрошений Федір Лизогуб. Хоча Скоропадський критикував Лизогуба за його ліві погляди, ліберальні переконання та незадовільний темп аграрних реформ, він все одно ставився до нього з певною позитивною оцінкою [92, с.157].

Очільник уряду Федір Лизогуб був запрошений на цю посаду через свою відому репутацію земського діяча. Він мав вищу агрономічну освіту, працював повітовим гласним, володів значними земельними наділами та нерухомістю в Чернігові та Києві. Лизогуб очолював Полтавське губернське земство, працював радником з питань земської реформи на Кавказі та служив начальником відділу у Міністерстві внутрішніх справ в період Тимчасового уряду. Перше засідання Ради Міністрів Української Держави під його головуванням відбулося 7 травня [84, с.80-81]. Однак вже 3 травня Федір Лизогуб офіційно став головою уряду [7, с.3]. Підтримка гетьманства на той час надходила від консервативно-ліберальних кіл, однак українські політичні партії активно протестували проти нової влади, звинувачуючи її у намаганні встановити «неукраїнський» та «буржуазно-поміщицький» режим. На ці звинувачення уряд відповів декларацією, яка пояснювала політику гетьманату і спростовувала обвинувачення. У документі підкреслювалась ідея незалежної України, розвиток української культури, а також наміри провести аграрну реформу та піклуватися про інтереси робітників [84, с.81].

Новий уряд, що очолював Федір Лизогуб, складався здебільшого з професійних чиновників, але тільки один з них, міністр закордонних справ Дмитро Дорошенко, мав українське походження. Попри відсутність виразних націоналістичних представників, уряд все ж включав низку здібних адміністраторів [97, с.468]. За словами Ореста Субтельного, у центральному уряді більшість посад були зайняті професійними чиновниками, здебільшого росіянами або русифікованими українцями [7, с.468]. Отже, адміністративні

посади на різних рівнях обіймали люди, що часто не мали виразної підтримки чи симпатії до української державності, а іноді й були ворожими до неї [36, с.177].

З самого початку своєї діяльності уряд П. Скоропадського взяв на себе завдання реформування місцевих органів державної влади. Відповідно до нового адміністративно-територіального устрою встановлювався вертикальний орган влади. Губернські комісари, які очолювали губернії під час УНР, за законом від 18 травня 1918 року були перейменовані на губернських старост. Їхня діяльність регулювалась «Тимчасовим положенням про губернських та повітових комісарів». Фактично старости успадкували функції та повноваження колишніх губернаторів і комісарів. Вони стали представниками уряду в губерніях і здійснювали контроль за виконанням законів, постанов і розпоряджень верховної влади місцевими органами. Губернські старости призначалися та звільнялися урядом за поданням міністра внутрішніх справ і перебували в його відомстві [35, с.5-6]. Згідно з інавгураційною грамотою П. Скоропадського, до призначення старост, комісари мали виконувати їхні обов'язки і передати справи [64, с.117].

Посаду губернського старости Поділля спочатку запропонували Олександру Савостьянову, голові губернського продовольчого комітету, але він відмовився. Замість нього, 13 травня 1918 року, гетьман призначив Сергія Кисельова на посаду губернського старости Поділля [71, с.8]. За поданням Кисельова 14 травня того ж року помічником старости був призначений Микола Лемені-Македон [35, с.6]. Наступного дня було видано наказ гетьмана про передачу службових справ від губернських комісарів Центральної Ради до губернських старост [71, с.8].

14 травня 1918 року комісар В. Дудич, у зв'язку з тим, що губернський староста ще не прибув до Кам'янця-Подільського, передав службові справи керуючому Подільською казенною палатою Броєцькому [50, с.245].

Сергій Іванович Кисельов народився 13 вересня 1877 року в містечку Чорний Острів Проскурівського повіту Подільської губернії. Хоча його родина

була російського походження, сам Кисельов вільно володів українською мовою [4, с.3]. За освітою він був юристом і був активним членом російської конституційно-демократичної партії. Його світогляд поєднував елементи консервативної та ліберальної ідеологій. Як заможна людина (володів маєтком), Кисельов займався благодійною діяльністю, підтримуючи, зокрема, товариство Червоного Хреста. На Поділлі він керував Проскурівською земською управою, після революції 1917 року обіймав посаду повітового комісара та очолював продовольчу управу, що засвідчувало його досвід в управлінській діяльності [67, с.54]. За національністю він був росіянином і не належав до жодної політичної партії [50, с.245].

19 травня 1918 року, приступаючи до виконання своїх обов'язків, Кисельов визначив основні проблеми нової адміністрації. Серед них: 1) наявність багатьох повітових комісарів Центральної Ради, які залишалися на своїх посадах; 2) значна кількість зброї у сільського населення, що могло чинити опір розпорядженням влади; 3) відсутність достатньої збройної сили, оскільки охорона, сотні та повітові коменданти були ненадійними; 4) наявність відкритої протиурядової агітації; 5) бездіяльність міліції; 6) недостатня кількість австро-угорських військових частин, що також ускладнювало ситуацію [71, с.8].

Наприкінці травня 1918 року губернський староста Сергій Кисельов відвідав більшість повітів Подільської губернії, де виявив, що значна частина населення, особливо в віддалених селах, не мала інформації про встановлення Гетьманату. Під час зустрічей з селянами він особисто зачитував програмні документи та роз'яснював політичне значення проголошення Української Держави [36, с.178].

1 червня 1918 року Кисельов звернувся до населення Поділля із відозвою, закликаючи до дотримання права власності та обіцяючи допомогу малоземельним селянам у купівлі землі через земельні комісії. Однак, попри обіцянки, гетьманський уряд не поспішав створювати відповідні законодавчі ініціативи щодо земельної реформи. Для підвищення авторитету влади Кисельов активно залучав релігійний чинник, намагаючись вплинути на православних

жителів губернії. 20 червня 1918 року він звернувся до єпископа Балтського Пимена (Пегова), виконуючого обов'язки єпископа Подільського та Брацлавського, з пропозицією оголосити звернення церкви до вірян на підтримку гетьмана Скоропадського та згадувати його ім'я при богослужіннях. Єпископ погодився з цією пропозицією [63, с.163].

Однак не всі духовні провідники були на боці гетьманського уряду. Зокрема, значна частина римо-католицького духовенства, як зазначав В. І. Ульяновський, виконувала ідеологічно-пропагандистську функцію, спрямовану на підтримку польських інтересів. Міністерство ісповідань отримувало постійну інформацію про пропольську агітацію з боку католицьких священиків [63, с.164].

На нижчому рівні влади перебували повітові старости, яких почали призначати ще у травні 1918 року в статусі в.о. Так, 8 травня міністр внутрішніх справ видав наказ про призначення 74 тимчасових повітових старост. Як зазначав Д. Дорошенко, ці списки довелося складати наспіх, і лише через кілька днів, 14 травня, був виданий наказ про усунення губернських та повітових комісарів Центральної Ради і їх заміну старостами [51, с.49].

У червні 1918 року міністр внутрішніх справ видав розпорядження про призначення повітових старост на території Подільської губернії. Більшість із цих старост були досвідченими місцевими земськими діячами та суддями, які мали досвід управлінської діяльності ще за часів Російської імперії. Цей досвід дозволяв їм оперативно вирішувати нагальні проблеми, з якими стикалося населення. Завдання повітових старост включало підтримку громадського порядку, нагляд за установами губернії, а також видачу обов'язкових постанов для жителів регіону з метою охорони правопорядку та припинення дії незаконних розпоряджень органів місцевого самоврядування [36, с.178].

Частина повітових старост на Поділлі була призначена ще 29 травня 1918 року. Однак їхня діяльність не почалась одразу. Наприклад, Літинський староста О. Ліпкін приступив до виконання обов'язків лише 14 червня 1918 року [43, с.245]. У Кам'янецькому повіті повітовим старостою в травні був призначений

С. Васильєв, а після його звільнення – О. Подерня. Повітовий староста очолював управління, яке складалося з 13 посадових осіб, таких як помічник старости, секретар канцелярії та інші службовці. Кам'янець-Подільський місто належало до категорії міст першого розряду [35, с.6]. Орест Субтельний у своїх дослідженнях зазначав, що урядовці Центральної Ради в провінціях замінялися досвідченими адміністраторами, що отримували посади старостів і часто призначалися із місцевих поміщиків або земських урядників [97, с.468].

Формування складу повітового старостату на Вінниччині було складнішим. Позицію Вінницького повітового старости відмовилися зайняти П. Ренненкамф, голова Вінницької земської управи, а також А. Левченко, старший лікар інфекційного відділення Жмеринської лікарні. 29 травня 1918 року міністр внутрішніх справ призначив на цю посаду П. Гусакова, який вступив на неї 8 червня [52, с.128]. Преса повідомляла: «Призначений Вінницьким повітовим старостою пан Гусаков уже розпочав свою „діяльність“... [3, с.60-61].» Він запросив на допомогу колишнього ісправника Котляревського, який став його помічником, а також колишнього поліцмейстра Мончинського, який був призначений начальником Державної варти м. Вінниці. Ці кадрові призначення показали, що старости активно шукали досвідчених співробітників для організації місцевого управління [36, с.140-141].

Використання печаток та бланків часів Російської імперії з двома орлами і штампами російською мовою створювало у місцевого населення враження відновлення дореволюційної моделі управління, що також впливало на сприйняття нової влади в регіоні [63, с.161].

Усі повітові старости, призначені в рамках Гетьманату, поділяли дві основні засади: встановлення порядку та відновлення приватної власності. Ці засади значною мірою визначали їхню ідеологічну спрямованість та національно-політичну орієнтацію. Ямпільський повітовий староста П. Ганько, один з небагатьох прибічників прозахідної політики, вірив, що Україна має бути збудована на «західних принципах розуму і права», в протилежність східним, московським принципам насильства та безправ'я. Натомість Вінницький

повітовий староста П. Гусаков, як і більшість місцевих адміністраторів, виступав проти ідеї народовладдя та виборного начала, відкрито демонструючи проросійські симпатії і українофобські настрої. Багато дій старост свідчили про їхнє несприйняття української державності. Подільський губернський староста С. Кисельов, в свою чергу, підкреслював, що Українська держава повинна будуватися на «здорових демократичних» засадах [50, с.246].

Єврейський діяч лівого спрямування С. Гольдельман жорстко критикував гетьманщину, заявляючи, що вона знищила національні здобутки, автономію та права єврейського населення, зокрема через скасування жидівського міністерства та обмеження прав їхньої мови. Сіоністи також підтримували цю думку, вважаючи, що те, що відбулося, не було революцією ліберально-буржуазних елементів, а радше феодальною контрреволюцією з монархічними тенденціями. Така ситуація відзначалася на місцях, де єврейські активісти, як А. Бурдейний, А. Ціліс і Ш. Штеліс, зверталися до міністра внутрішніх справ, повідомляючи про присутність колишніх бюрократів, які мали порочне минуле та підтримували царизм [58, с.166]. Це свідчило про кадровий дефіцит у органах влади Гетьманату.

Водночас, за наказом губернської влади, 17 червня 1918 року П. Гусаков спробував відновити діяльність дореволюційних інституцій волосних старшин та сільських старост, скасувавши сільські комітети. Протягом місяця відбулося заміщення у волостях земських управ правліннями. П. Гусаков доповів про це С. Кисельову 26 липня 1918 року, вказуючи, що постійна зміна способів правління може викликати недовіру у населення. Крім того, він зазначав, що спільна праця селян і місцевої інтелігенції є неможливою через історичні погроми маєтків і знущання над інтелігенцією [52, с.129].

Влада Гетьманату мала чітке бачення для вирішення проблем державного будівництва, зокрема щодо організації місцевої адміністрації. Місцеві посадові особи вважали, що часті перевибори сільських керівників мали негативний вплив на вирішення місцевих питань. Так, Новоушицький повітовий староста на Поділлі зазначав, що волосні та сільські посадовці постійно переобираються, що

не дає їм можливості навіть ознайомитися з обов'язками. Це створювало хаос і анархію, коли ніхто не визнавав авторитету і не підкорявся владним розпорядженням [68, с.287].

Проблеми на місцях були ще помітнішими в сільських громадах, де селяни не з'являлися на сходи для вирішення різних питань. Могилів-Подільський повітовий староста у червні 1918 року зауважував, що замість необхідних 100-150 осіб на збори приходили лише 15-20, і часто ці люди були п'яні. Сільські голови часто змінювались за рішенням громади, і їхні розпорядження не виконувались. Для наведення порядку на сходах сільських громад повинні були бути присутні старшини, щоб забезпечити виконання рішень відповідно до закону і вказівок державної влади [68, с.288].

Новоушицький повітовий староста доповідав про ситуацію в травні 1918 року, вказуючи на необхідність стабілізації сільських та волосних органів влади. Він зазначав, що в п'яти волостях ще існували виконавчі комітети, які вносили плутанину в адміністративно-господарське життя через боротьбу за владу. В деяких волостях взагалі не було жодної влади, оскільки селяни відмовлялись брати участь у виборах. Він вважав, що в таких випадках необхідно призначити управи, якщо населення відмовляється від виборів [68, с.288].

Завдяки поміркованій політичній лінії та активним діям С. Кисельова вдалося створити міцний адміністративний апарат. Вже на початку червня 1918 року розпочалась системна зміна сільських органів влади, що стало ключовим кроком у стабілізації суспільних відносин і адміністративної системи [36, с.177; 68, с.289].

Окрім органів влади, згаданих вище, в губернії, місті Кам'янці-Подільському та волостях повіту функціонували й інші осередки самоврядування. Це включало міську думу, повітові та волосні земські збори, які були представницькими органами, до складу яких входили гласні, а також міську, повітову та волосні земські управи, а також волосні і сільські виконавчі комітети. Ці установи мали завдання вирішувати важливі питання місцевого життя, серед яких були організація земської статистики, розвиток економіки,

народної освіти, охорони здоров'я, питання оподаткування та виконання повинностей щодо державної варти, що включали утримання підсудних і нагляд за діяльністю представників державної варти під час етапування [35, с.6].

Після того, як П. Скоропадський прийшов до влади, вдається навести порядок у діяльності міських дум. До цього часу вони замість того, щоб вирішувати конкретні господарські і соціальні питання, займалися політичними деклараціями з найрізноманітніших питань. Деякі гласні не займалися своїми прямими обов'язками, а замість цього виголошували політичні промови та демонстративно залишали засідання. За Гетьманату міські думи стали частиною департаменту місцевого самоврядування Міністерства внутрішніх справ, а губернатори і повітові старости отримали право розпускати думи у разі порушення ними законодавства [36, с.179].

Д.Дорошенко зазначає, що ситуація з органами місцевого самоврядування після виборів 1917 року була «найбільш дражливою». Вибори, проведені за принципом загального, рівного, прямого таємного голосування, відбувалися в період революційного хаосу, що призвело до того, що місцеві самоврядні органи позбулися досвідчених та відповідальних осіб, які мали зв'язок з місцевістю та могли ефективно вирішувати питання. Таким чином, влада в земствах та міських думах перетворилася на арену політичних інтриг, що лише погіршувало економічну ситуацію та ставало перепорою для розвитку місцевого самоврядування, оскільки боротьба за політичний вплив заміняла реальні господарські справи [42, с.264].

Навесні 1918 року, за словами І.Кістяківського, ситуація з місцевими органами самоврядування погіршилася через домінування в них випадкових, часто ліворадикальних елементів, які загострювали політичну ситуацію. У результаті уряд був змушений вжити серйозних заходів, щоб зупинити розгул дезорганізації. 6 травня 1918 року було заборонено проведення з'їзду представників міст, розпущено деякі думи, а також затримано кілька осіб. Одночасно уряд розпочав підготовку до нового виборчого процесу, розробивши «Тимчасові правила про вибори в міські думи», які затвердив Гетьман у вересні.

Нові правила передбачали виборчий ценз, що обмежувало участь у виборах певних категорій громадян [42, с.264].

На місцях, однак, влада діяла самостійно, часто вносила зміни залежно від місцевих умов. Наприклад, староста Ольгопільського повіту, Титаренко А.М., у липні 1918 року розпустив структури, створені в 1917 році, і відновив до революційні земські зібрання та управи. Це свідчить про те, як гнучко на місцевому рівні могли змінюватися адміністративні органи відповідно до вказівок центральної влади та реалій того часу, що дозволяло адаптуватися до нових політичних і соціальних умов [64, с.118].

Земське самоврядування, яке, за оцінкою Д.Дорошенка, перебувало в «карикатурному стані», виявилось політично небезпечним для режиму через свою неспроможність виконувати свої основні функції [37, с.265]. У квітні місцеві установи об'єдналися в опозиційний урядовому «Всеукраїнський союз земств», очолений С. Петлюрою; 16 червня в Києві було проведено з'їзд представників земств, на якому прийняли ряд антиурядових постанов. Сам С. Петлюра, починаючи свою діяльність на новій посаді, відправив провокаційний меморіал німецькому послу барону Мумму. Від імені своєї організації він вимагав у міністра внутрішніх справ і у П.Скоропадського позики в розмірі 100 мільйонів рублів на невідомі цілі. Діяльність земств в цілому виглядала підозрілою за словами Д.Дорошенка [42, с.265-266]. Слід зазначити, що С. Петлюра мав великий вплив на земства, що іноді ускладнювало поставки продовольства, озброєння та амуніції в Німеччину в останні місяці Першої світової війни [85, с.123].

Отже, конфлікт між адміністрацією та органами місцевого самоврядування загострювався. П.Скоропадський з гіркотою писав: «З одного боку, ці земські діячі, які завжди з'являлися під виглядом затравлених овечок, насправді ж влаштовували, де могли, відчайдушний саботаж; з іншого боку, незлагоджений апарат уряду на місцях дозволяв негідним елементам серед місцевих органів влади перевищувати свої повноваження та звалювати потім усе на центральний уряд» [91, с.110].

Гетьманський уряд розумів, що для забезпечення «твердого порядку» в розбурханому анархією селі необхідно створити ефективні органи влади, підзвітні вищим адміністраціям. Демократично обрані земства, що склалися переважно з діячів лівих поглядів, не могли допомогти новій владі в наданні порядку. Наприкінці травня 1918 року все ще існували волості, в яких самоврядування не було переобрано, а місцеві владарські структури, що залишились від часів Центральної Ради, ігнорували розпорядження гетьманських адміністрацій. Могилів-Подільський повітовий староста Подільської губернії зазначив, що волосні управи та начальники місцевої міліції «все більше нехтують» своїми обов'язками і попередив, що урядовці, які не виконуватимуть законних наказів, будуть притягнуті до судової відповідальності [57, с.289-290].

Уряд, обравши модель управління селом, що існувала до революції, мав намір ліквідувати волосні земські структури. Губернським та повітовим старостам було надіслано розпорядження «підібрати вірних людей», яким буде передано справи та кошти волосних земств, оскільки планувалося їх скасування. Хоча це було лише на перспективу, губернські та повітові старости часто сприймали цей документ як інструкцію до дії і масово забороняли діяльність волосних земств, відновлюючи посаду волосного старшини. Наприклад, 8 червня 1918 року в повіті надійшла телеграма від Подільського губернського старости з вимогою передати владу в сільській місцевості до волосних старшин [68, с.290]. У перші місяці правління Кисельов не наважився розігнати Кам'янець-Подільські міську та повітову управи, однак під тиском проросійських поміщицьких кіл він призначив представників заможних верств у демократичні самоврядування для нагляду за їх роботою [36, с.177].

Щоб обмежити старост у їхньому прагненні якнайшвидше ліквідувати всі думи, було вирішено проводити ревізії органів місцевого самоврядування, і лише на основі результатів цих перевірок розглядати питання про доцільність розпуску представницького органу [36, с.179]. 8 червня 1918 року був виданий закон про створення ревізійних комісій для перевірки діяльності органів

місцевого самоврядування; дослідники зазначають, що виявлено «безліч зловживань, надуживань, недбальства та неефективності діяльності представників революційного земства», що стало повним виправданням для проведення реформ. Зокрема, в Могилеві-Подільському були випадки притягнення діячів органів самоврядування до відповідальності за бездіяльність і перевищення службових повноважень. Голова міської думи Ф. Володкевич був заарештований у серпні 1918 року. Ці випадки історики зазвичай трактують як прояви репресій з боку гетьманського уряду [88, с.188]. У Кам'янці було створено повітову ревізійну комісію, до складу якої входили представники судового відомства, податкової інспекції, громадські діячі від земського і міського самоврядування, а також фахівець з юридичних питань. Подільська губернська ревізійна комісія, перевіряючи міську думу і управу Кам'янця-Подільського, звільнила 19 гласних та 7 членів за «політизованість та порушення закону». Голова і його заступники, протестуючи проти свавільних дій комісії, заявили, що вони звільнилися за власним бажанням [35, с.7].

Вінницька міська ревізійна комісія, що діяла з 24 липня до 15 жовтня 1918 року, не виявила значних порушень з боку окремих гласних чи міської думи. Як стверджувала «Слово Подолии» 19 липня 1918 року, «народні обранці тільки й займалися балаканиною», тому комісія негативно оцінила діяльність думи [52, с.130].

Тільки на початку серпня уряд ухвалив рішення щодо складу повітової влади на Ольгопільщині. Головою управи став О. Юшневський, який одночасно виконував обов'язки голови Ольгопільського з'їзду мирових суддів та очолював місцевий відділ Союзу хліборобів. До складу земства було обрано активного чорносотенця І. Базарського та С. Мемета, а також поновлено роботу таких осіб, як М. Герлянд, Л. Іокаш, Є. Петрунь, Д. Безоньт і В. Петрунь. Більшість працівників земства, а саме 75 %, складали колишні службовці царських установ. Проте всю реальну владу у повіті зосередив повітовий староста А. Тітаренко, призначений у червні. Він першочергово зосередився на поверненні землевласникам їх майна та виплаті компенсацій за шкоду, завдану селянами.

Для цього замість ліквідованих земельних комітетів було створено оціночні (земельно-ліквідаційні) комісії, які визначали розмір збитків і складали списки селян, що розбирали поміщицьке майно [60, с.189].

5 вересня Гетьман затвердив новий закон щодо виборів до органів земського самоврядування. Цей закон був підготовлений спеціальною комісією під головуванням князя Голіцина після ретельного аналізу ситуації в період з травня по серпень. Закон, хоч і мав ліберальний характер, передбачав введення виборчого цензу для кандидатів [42, с.268].

У подільських регіонах до реалізації цього закону підходили по-різному, враховуючи місцеві умови. В одних повітах ліквідовували волосні земства і відновлювали систему старшин та старост, в інших намагалися створити своєрідний симбіоз царських і революційних органів влади. Наприклад, в Кам'янець-Подільському повіті всі волосні народні управи були скасовані і замінені волосними правліннями. Натомість у Могилів-Подільському повіті староста видав наказ, що дозволяв зберегти роботу волосних земств, одночасно призначивши волосних старшин та сільських старост для виконання адміністративних функцій. Це призвело до певної дезорганізації, тому староста наказав припинити діяльність волосних земств і передати всі адміністративні та господарські справи до волосних правлінь. Таким чином, у Могилів-Подільському повіті була відновлена царська модель управління на селі [68, с.290].

Губернський староста вважав, що для забезпечення правопорядку суттєву роль можуть відігравати мирові посередники, які діяли до революції. Цей орган, який був найтісніше пов'язаний з селами та волосними управами, надавав безпосередній контроль над місцевими адміністративними структурами. Губернський староста рекомендував повітовим старостам звернутися до авторитету мирових посередників, щоб допомогти населенню повернутися до «мирного дореволюційного часу». Місцевим адміністраціям було пораджено надавати мировим посередникам повноваження для управління волосними та сільськими посадовими особами [68, с.55].

Такий підхід зберігався до осені 1918 року. Після цього, щоб знизити тиск з боку української громадськості, Гетьманат розпочав здійснення суттєвих господарських реформ та інших важливих суспільних заходів. У Києві П. Скоропадський ухвалив «Постанову про організацію добровільних дружин» для підтримки правопорядку, оголосив Універсал про відродження козацтва та уклав військовий договір з Добровольчою армією щодо спільної боротьби «з більшовицьким розбоєм та злочинною діяльністю кремлівських крадіїв». Він також реорганізував грошову систему, ввів гривню, зміцнив державний флот і посилив дисципліну на виробництві, скасувавши 8-годинний робочий день. Наприкінці розбудови української держави він запропонував Раді Міністрів розробити законопроект про вибори до Державного Сейму [36, с. 196].

На рівні місцевої гетьманської влади також вживалися заходи для підтримки існуючого ладу. На початку вересня 1918 року губернський староста надіслав повітовим старостам Поділля повідомлення про те, що в Могилів-Подільському повіті частина населення, лояльна до гетьмана, формує загони для боротьби з агітацією проти гетьмана та режиму, що існував в Україні, а також з закликами до збройного повстання. Адміністративним органам було рекомендовано створити подібні загони для боротьби з партизанами та захисту чинного ладу. Гетьманська адміністрація змушена була визнати, що після масових реквізицій село стало ще більш сприятливим середовищем для революційної агітації [36, с. 197].

На думку дослідників С. Калитко та О. Кравчука, незважаючи на певні успіхи в реформуванні гетьманським урядом системи місцевого управління, були допущені суттєві помилки. Зокрема, централізація управлінської системи призвела до постійних конфліктів між старостами та органами місцевого самоврядування, що ускладнило вирішення соціальних проблем на місцях. Окрім того, недостатня кількість силових структур не дозволяла забезпечити належний рівень громадського порядку. Зосередження значних повноважень в руках адміністраторів, в умовах обмеженого штату службовців і нестачі силових

структур, спричинило низьку ефективність діяльності державного апарату [51, с.57]

Таким чином, процес створення державних інституцій в гетьманській Україні був ускладнений через значний кадровий дефіцит. Водночас, завдяки професійним діям С. Кисельова, в регіоні вдалося налагодити більш-менш стабільну систему місцевого управління, відновити правопорядок і приватну власність. Це дозволило місцевій владі ефективно виконувати рішення центральної влади, втілюючи політику Гетьмана та його союзників. Варто також зазначити, що, незважаючи на загальну тенденцію до скасування органів влади, створених за Центральною Радою, у багатьох місцевостях вони продовжували діяти, хоча й у зміненому вигляді.

Паралельно з реформуванням адміністрації здійснювалася судова реформа. Генеральний суд, що складався з цивільного, карного та адміністративного департаментів, виконував функції, які до його утворення належали Правительствуючому сенатові, а також касаційні функції Головного воєнного суду, якщо ці функції не були замінені іншими законами Української держави. Закон про Генеральний суд мав діяти до створення нового органу — Державного Сенату, що було основною метою судової реформи [91, с.114].

Керівництво судочинством Української держави здійснювало Міністерство судових справ (з 15 липня — Міністерство юстиції) [91, с.114]. 8 липня 1918 р. гетьман затвердив закон про Державний Сенат, який став «вищою в судових і адміністративних справах державною інституцією» [42, с.147]. Закон визначав структуру цього органу, вимоги до senatorів і порядок їх призначення, але майже не торкався питань компетенції Сенату, посилаючись на положення, що регулювали діяльність Правительствуючого Сенату в Російській імперії [91, с.114].

Того ж дня, 8 липня, був ухвалений закон про судові палати та апеляційні суди, яким було скасовано відповідний закон Центральної Ради. Цим актом відновлювалися колишні судові палати — Київська, Харківська та Одеська, які отримали право розглядати апеляційні скарги на вироки та рішення окружних

судів. Касаційні скарги на рішення судових палат подавалися до Державного Сенату. Новий закон також враховував специфіку українського нотаріату, зокрема, нотаріуси Києва, Одеси та Харкова призначалися на посади та звільнялися з них за поданням представників відповідних окружних судів через старших голів судових палат міністром юстиції [42, с.154; 91, с.115].

Паралельно з реорганізацією вищих щаблів судової влади уряд вживав заходів для вдосконалення роботи середніх та нижчих її ланок. У липні були затверджені постанови Ради Міністрів про розширення підсудності карних справ мировим суддям та їх підсудність за цивільними позовами. Станом на 16 серпня в Україні діяли 3 судові палати, 19 окружних судів, 112 міських і повітових з'їздів мирових суддів [91, с.115].

Таким чином, поряд із створенням нових органів влади були вжиті кроки щодо нормалізації судочинства та вдосконалення судової системи. Це свідчить про прагнення уряду забезпечити пріоритет законів і їх неухильне дотримання.

Проголошення П. Скоропадським курсу на ринкову економіку означало значну зміну в державних ціннісних пріоритетах, що в умовах попередньої соціалізації суспільства викликало протидію з боку верств, які отримали найбільшу вигоду від революційного розподілу власності. Зіткнення гетьманського уряду з необхідністю застосовувати непопулярні заходи, зокрема адміністративний і кримінальний примус, створювало очевидну суперечність між деклараціями уряду та засобами їх реалізації, що робило владу гетьмана вразливою до опозиційних критичних висловлювань [98, с.22].

В цих умовах важливу роль у підтримці внутрішньої політичної лінії та забезпеченні дотримання законів і правопорядку повинна була відігравати Державна варта. 18 травня 1918 року гетьман затвердив тимчасову постанову «Про зміну існуючих законів про міліцію і утворення Державної варти». Відтепер скасовувалися постанова Тимчасового уряду про міліцію від 17 квітня 1917 року та всі розпорядження Центральної Ради щодо міліції. Діяльність Державної варти визначалася «Зводом Установ Державних», що базувався на принципах російського розподілу та взаємодії політичних і загальних

поліцейських підрозділів. Загальні підрозділи варти створювалися відповідно до «Зводу Губернських Установ» у губерніях і градоначальствах, зокрема Київському, Одеському та Миколаївському [98, с.22].

На місцях Державна варта підпорядковувалася старостам, при цьому в губерніях діяли помічники старост – інспектори Державної варти, а в повітах – начальники повітової варти [91, с.111]. Лада провела реорганізацію малоефективної міліції в Державну варту, до якої залучали колишніх працівників поліції. Її підрозділи на місцях знаходилися під прямим підпорядкуванням губернських, повітових старост і міських отаманів. Політична ситуація на місцях контролювалася через «політичну поліцію», створену в червні 1918 року. Це були губернські та міські інформаційні відділи при Державній варті, які мали наглядати за діяльністю політичних партій [35, с.7]. Одним з важливих кроків в реалізації контролю на місцях було переформування сотень і відбір лояльних кадрів. Наприклад, за розпорядженням губстарости Поділля місцеві керівники мали організовувати військові формування, впроваджуючи в них «суворе та розумне життя», в тому числі організовуючи караульну службу за зразком російського гарнізонного статуту, а також навчати козаків вітати старшин української армії відповідно до статуту російської стройової служби [36, с.185].

а планом П. Скоропадського, департамент Державної варти мав виконувати традиційні поліцейські функції, забезпечуючи порядок та контроль на території. Окрім того, в межах Міністерства внутрішніх справ було створено спеціальний відділ, який здійснював функції державної безпеки. Гетьман, усвідомлюючи загрози, що могли виникнути через діяльність більшовиків, соціалістичних партій та інших опозиційних сил, намагався отримувати детальну інформацію про можливі антидержавні дії та виступи, щоб попередити небезпечні ситуації [91, с.111].

П. Скоропадський також акцентував увагу на важливості козацького стану, зазначаючи в офіційних документах, що населення України поділяється на селян та козаків. Він намагався створити умови для відродження цього стану,

що було важливим елементом його політичної стратегії. В рамках цієї політики йшлося про відновлення старих соціальних структур, що мали б сприяти стабільності в умовах нової держави [76, с.283].

Отже, незабаром, хоча й з деякими труднощами, була активована поліція, яка, як і армія, поповнилася багатьма колишніми офіцерами царської армії. Ці кадри допомагали здійснити необхідні заходи для відновлення законності, але ефективність цієї структури була неоднозначною, оскільки багато колишніх правоохоронців ще не були повністю інтегровані в нову систему.

Що стосується армії, то вже навесні 1918 року були розпочаті підготовчі роботи для створення збройних сил Гетьманату. Розроблено план формування армії, що передбачав створення восьми корпусів піхоти і чотирьох з половиною корпусів кінноти на основі територіального комплектування. Паралельно були встановлені терміни призову, сформовані збірні пункти та організовані губерніяльні й повітові комендатури. Крім того, у квітні 1918 року були призначені командувачі військовими корпусами. Перше покликання новобранців на військову службу планувалося на осінь того ж року [42, с.233-234]. Проте основною перешкодою для реалізації цих планів стало побоювання окупаційної адміністрації, яка не бажала зміцнення збройних сил Гетьманату, оскільки це могло створити загрозу для стабільності контролюючих сил» [95, с.16].

Військове відомство Гетьманату почало свою діяльність, орієнтуючись на напрацювання Генерального штабу та структури, створені Міністерством УНР. Як зазначають дослідники, вже наприкінці травня 1918 року було розроблено законопроект, що визначав основи військової служби. Відповідно до цього документу, головним завданням армії Української Держави було «охороняти державу від зовнішніх ворогів і підтримувати порядок по заклику горожанської влади» [42, с.235].

Створення збройних сил планувалося здійснити на демократичних засадах, відкидаючи становий принцип і відкриваючи доступ до військової освіти та посад для широких верств населення. Організація і функціонування армії

базувалися на принципах дисципліни, субординації та військового шанування чинів. Перший призов планувався на жовтень 1918 року, причому, за словами військового міністра генерала Рогози, до служби в армії планувалося залучити лише 0,5% від загального населення. 24 липня було прийнято положення про обов'язкову військову повинність, а 22 червня розпочато реорганізацію військової адміністрації на місцях, що здебільшого полягала в оновленні персоналу. Генеральний штаб армії мав бути організований за зразком російської армії, що викликало критику в деяких колах. Д.Дорошенко подає таємне донесення німецького агента, в якому зазначено, що ця організація була виключно зумовлена домінуванням російських офіцерів в українському командуванні [42, с.241-242]. Це наслідування російського досвіду частиною дослідників пояснюється як прояв «русофільства» гетьманського режиму. Вони стверджують, що деякі російські офіцери навмисно гальмували процес військового будівництва в Україні, зокрема перешкоджали українізації армії [37, с.91]. На початку липня Гренер наказав не заважати вербуванню колишніх російських офіцерів до української армії, і до того часу було сформовано кілька підрозділів, зокрема інженерні батальйони, технічний полк, Київську піхотну дивізію та кілька артилерійських і кавалерійських полків. Однак підрозділи Вільного козацтва, що брали участь у боях з більшовиками, були роззброєні німецькими військами. Процес формування армії просувався повільно. Восени 1918 року цісарсько-королівська служба зв'язку повідомляла, що організація армії була ще недостатньо скоординованою, рівень дисципліни та підготовки низьким, а мобілізація — повільною, хоча постачання та оснащення війська було на порівняно хорошому рівні. За даними українського військового міністра, станом на 25 жовтня чисельність армії становила лише 85 тисяч осіб, що, безумовно, було недостатньо для забезпечення стабільності держави [32, с.258].

Гетьманська адміністрація не лише займалася створенням органів влади, а й активною організацією поліції та армії, зокрема враховуючи досвід попередників. Однак поряд з цими завданнями уряд приділяв значну увагу економічним питанням, прагнучи стабілізувати соціально-економічне становище

в країні. Курс Гетьманату на стабілізацію полягав у відновленні порушених адміністративних та фінансових систем, реконструкції економіки, а також впровадженні новачій у соціальній політиці та реформуванні окремих галузей народного господарства, зокрема аграрної сфери. Водночас, уряд вважав необхідним застосовувати жорсткі методи керівництва та активне втручання держави у соціально-економічні процеси.

Незважаючи на вжиті заходи, ситуація залишалася складною. У промисловості тривалість робочого дня влітку досягала 11-12 годин, безробіття на 1 червня 1918 року становило 180 тисяч осіб, а в металургії, що була однією з базових галузей української економіки, кількість працюючих скоротилася вшестеро. Крім того, зростала кількість селянських виступів та страйків, зокрема, 25 травня страйкували залізничники в Кам'янці-Подільському, а 10 липня – друкарі [37, с.73; 62, с.105, 108].

В умовах інфляції та обесцінення валюти, особливу роль в економіці могла відігравати цукрова промисловість, оскільки цукор міг стати своєрідною другою валютою, за який можна було отримати значні кошти як на внутрішньому ринку, так і за кордоном. Тому уряд приділяв велику увагу розвитку цієї галузі, надаючи кредити цукровим заводам і власникам плантацій, а також стимулюючи підвищення цін на цукор. У травні 1918 року скасували карткову систему продажу цукру та ухвалили закон «Про підвищення постійних продажних цін на цукор». Місцевим адміністраціям ставили завдання розширити посівні площі цукрових буряків і забезпечити цукрові заводи сировиною [71, с.140].

Для покращення обробітку полів цукрових буряків на Поділлі було введено систему щоденної оплати праці, скасовано 8-ми годинний робочий день у сільській місцевості. Це дозволило відновити роботу 48 із 52 цукрових підприємств, що значно поповнило державний бюджет. Наприклад, цукрова монополія принесла уряду 355 млн карбованців чистого прибутку, а в кінці 1918 року в державних сховищах зберігалось 48 тисяч тонн цукру [14, с.137].

Окрім відновлення роботи цукрових заводів, уряд також успішно відновив функціонування винокурних та 116 спиртоочисних заводів на Поділлі. Крім

того, було налагоджено діяльність залізничного транспорту, управління яким здійснювалося спільно з німецькими військовими адміністраціями в Україні. Зокрема, значна робота була проведена щодо ремонту рухомого складу. У Подільській губернії до грудня 1918 року з 124 несправних потягів і 3425 вагонів було відремонтовано відповідно 62,9% і 85,6%. Це дозволило суттєво збільшити товарний рух, що, в свою чергу, сприяло потребам української економіки та військовим союзникам Гетьмана у вивезенні продовольства залізницею з України. Попри певну стабілізацію економіки, уряд не виконав зобов'язання щодо покращення соціального захисту робітників. Наприклад, ще в серпні 1918 року уряд мав невикладену заборгованість перед залізничниками в сумі 200-300 млн карбованців, що виникла ще за часів УНР. Деяким категоріям працівників залізничного транспорту навіть зменшили заробітну плату. Це стало однією з причин зростання страйкового руху, головним чином економічного характеру. У травні 1918 року на станціях Гречани та Кам'янець-Подільський відбувся страйк залізничників через невикладу заборгованості за п'ять місяців. Вершиною протестів став Всеукраїнський страйк залізничників (17 липня – 2 серпня 1918 року), основною причиною якого стала заборгованість перед працівниками та відсутність хліба. У страйку взяли участь близько 121 тисячі залізничників, зокрема, 14,6 тисяч — з Поділля. Страйк був припинений частково через виплату заборгованості, а головним чином — завдяки застосуванню репресивних методів урядом і окупаційними військами [50, с.47].

Загалом оцінюючи економічні досягнення уряду Української Держави, можна відзначити значний прогрес у багатьох сферах. За короткий час, усього за півроку, йому вдалося створити стабільні та ефективні державні структури, відновити фінансову систему, закласти основи для розвитку національної культури, залагодити соціальні питання, дещо стабілізувати економічну ситуацію, реконструювати транспортну інфраструктуру та відновити деякі галузі промисловості. Поряд з цим, уряд П. Скоропадського, перебуваючи в значній залежності від окупаційних військ, вживав заходів для захисту національної економіки від експансії Центральних держав і прагнув досягти

позитивного платіжного балансу, здійснюючи кроки для покращення становища в сільському господарстві.

Питання сільського господарства мало велике значення в політиці уряду. Як і в інших частинах підросійської України, селяни Поділля страждали від малоземелля. Регіон відзначався наявністю дрібних селянських господарств, середній розмір яких становив лише 4,2 га. На 1905 рік 458 764 селянських господарства в Поділлі володіли 1,9 млн. десятинами землі, в той час як 2589 поміщицьких господарств мали в своєму розпорядженні 1,3 млн. десятин. Середнє селянське господарство мало лише 4,3 десятини, що в 117,6 разів менше за середній розмір поміщицького. Крім того, на початок XX століття близько 61,6% селянських господарств не мали власних коней. Ще однією проблемою для селян було те, що на Правобережжі селяни платили земельний податок у 7 разів вищий, ніж поміщики: 5,5 копійки за десятину проти 2,5 копійок у поміщиків. Ці умови свідчили про суттєву соціальну та економічну нерівність в регіоні [49, с. 257].

Серед поміщицьких господарств Поділля були значні володіння. Наприклад, три маєтки князів Сайн-Вітгенштейн з Могилівського повіту мали вартість близько 4 млн. карбованців. Вартість лише будівель Шпиківського маєтку М. П. Балашова на 1912 рік складала 423 748 крб. У 1912 році вартість помістя Велика Русава (950 десятин 676 сажнів) становила 6 236 573 карбованців. В цілому на Поділлі, як і в інших районах Правобережної України, більшість поміщиків були поляками та росіянами, а лише поодинокі маєтки належали українцям. Поміщики створювали бар'єри між собою та селянами, що стосувались майнових, мовних та ментальних відмінностей. В регіоні знаходилось 506 великих польських маєтків, і польські землевласники володіли 44 % всіх поміщицьких земель Подільської губернії [49, с. 258].

Земельне питання стало центральним елементом української революції 1917-1921 років, оскільки Україна була селянською країною, де селяни складали 80-85 % населення. Універсали та програми різних урядів і партій пропонували різні варіанти вирішення цього питання. Українська Центральна Рада (УЦР), що

діяла в умовах боротьби з Тимчасовим урядом і більшовицьким режимом, оголосила в I Універсалі про необхідність передачі землі в розпорядження народу України, що могло б стати основою для самостійного землеволодіння. УЦР доручила Генеральному секретаріатові розробити законодавство про землю, і хоча запропоновані законопроекти не були затверджені Тимчасовим урядом, УЦР продовжила працювати над ними [21].

IV Універсалом 22 (9) січня 1918 року УЦР проголосила соціалізацію землі та скасування приватної власності на землю. Земля мала бути передана трудовому народу без викупу, а передача повинна була відбутися до початку весняних робіт. Проте в результаті переговорів з німецькою адміністрацією 29 квітня 1918 року УЦР обіцяла переглянути земельний закон, залишивши недоторканими більшість великих маєтків розміром до 30 десятин. Ці зміни відображали складні політичні умови та компроміси, на які йшов уряд в умовах окупації та тиску з боку Центральних держав [21].

Дії Центральної Ради (УЦР) у період 1917-1918 років, зокрема радикальне земельне законодавство, спричинили суттєві економічні проблеми в Україні. Ідея соціалізації землі та інших майнових активів, закріплена в III і IV Універсалах і Земельному законі від 18 січня 1918 року, створила юридичну основу для захоплення поміщицьких земель селянами. Проте такі кроки призвели до серйозних соціальних і економічних наслідків, зокрема до масових пограбувань і руйнувань. На Поділлі, до березня 1918 року, близько 50-60% поміщицьких господарств були розгромлені, а земля захоплена малоземельними і безземельними селянами. Водночас масово знищувалися лісові насадження, парки і дачні посадки, що свідчить про повну відсутність контролю за ситуацією на місцях [22, с.136].

Хоча селяни швидко захоплювали землю, вони часто виявлялися неготовими ефективно її обробляти. Це призвело до значного скорочення посівних площ і зменшення врожайності. Наприклад, у 1918 році врожайність жита на Поділлі знизилась на 31%, озимої пшениці – на 71%, а ярових – на 11%. Багато фермерів і поміщиків відкладали засіви полів до отримання гарантій

щодо стабільності врожаю [14, с.136]. На початку квітня 1918 року з Летичева Подільської губернії газета «Відродження» повідомляла, що населення та поміщики затримують засіви економічних полів доки не буде гарантії збору врожаю [9, с.6].

Внаслідок соціально-економічної нестабільності, спричиненої революційними подіями, Україна опинилася на межі економічної катастрофи. У квітні 1918 року П. Скоропадський, оцінюючи ситуацію, відзначав, що економічна розруха та безробіття нарастають, а для «найбагатшої колись України» загрожує навіть голод [15, с.1].

Скоропадський вважав, що для подолання хаосу і анархії в Україні необхідно відновити сильну владу, яка б гарантувала стабільність. Одним з основоположних принципів гетьманської держави стала недоторканність приватної власності. Відновлення приватної власності на землю та право вільної купівлі-продажу землі стали важливими елементами політики гетьманату, спрямованої на відновлення економічної стабільності [13].

Кризи в економіці, що спостерігалися на території України, включаючи Поділля, були результатом кількох взаємопов'язаних факторів. Причини цих криз були багатограними й відображали як довгострокові, так і короткострокові наслідки Першої світової війни, політичної нестабільності 1917-1918 рр., економічної політики тимчасових урядів Росії та України, а також наслідків радянсько-української війни і австро-німецької окупації. Це поєднання зовнішніх і внутрішніх чинників значно ослабило народне господарство і погіршило соціально-економічну ситуацію в Україні [22, с.135].

Прихід гетьмана П. Скоропадського до влади та його перші кроки в управлінні державою сприяли збереженню старого порядку, що включало й відновлення земельної власності поміщиків. Ситуація була ще більше ускладнена прагненням гетьманської влади придушити будь-які прояви опору з боку селян. Зокрема, Другий Всеукраїнський селянський з'їзд, що відбувся в Києві у травні 1918 року, став місцем конфлікту між селянськими делегатами та

представниками австро-німецької окупаційної влади і гетьманців, що призвело до розгону зборів і арештів [94, с.483-484].

Пізніше, в червні 1918 року, Скоропадський намагався заспокоїти сільське населення, заявивши, що земля буде передана хліборобам, але в межах 25 десятин на одну особу, без можливості купівлі землі у різних місцях. Це свідчило про певну спробу врегулювати аграрну ситуацію, але в умовах економічної кризи та соціальних потрясінь, такі кроки були запізнілими і не вирішували основних проблем [29, с.47].

Для формування позитивного іміджу гетьмана і його політики використовувався образ Тараса Шевченка, шанованого в народі. В пропаганді робився акцент на ідеях «землі і волі», що мали особливу вагу серед селянства, прагнучого до земельних реформ і покращення соціальних умов [69, с.263-264].

Аграрне питання було однією з найбільш нагальних проблем, що вимагала негайного вирішення. За оцінкою П.Скоропадського, першим фактором, який загострював проблему, була надмірна щільність населення в сільському господарстві. Так, на 100 десятин землі в середньому по Україні припадало 126 осіб, а на Поділлі – 142, що значно ускладнювало питання зайнятості та забезпечення земельними ділянками. В умовах слабо розвиненої промисловості селяни не могли в значній кількості переходити до міських центрів, що мало б полегшити земельне навантаження і спинити дроблення наділів. Іншою важливою складовою проблеми було примітивне землеробство, що використовувалось селянами, що негативно позначалося на врожайності. Зокрема, середній врожай пшениці за період 1908-1911 рр. становив 57,8 пудів з 1 десятини в 8 губерніях України, а на Поділлі — 64 пуди. Третім фактором було малоземелля селян при значних маєтках поміщиків, що створювало додаткові труднощі для розвитку сільського господарства і соціальної стабільності [22, с.141].

На Поділлі, через значне аграрне перенаселення, земельне питання стало надзвичайно актуальним. Мільйони безземельних і малоземельних селян прагнули отримати хоча б мінімальний наділ землі. Після гетьманського

перевороту для більшості селян втрата надії на отримання землі стала «болючою раною» [58, с.55]. Лише аграрна реформа могла забезпечити збільшення селянського землеволодіння. Оскільки аграрне питання мало політичний аспект і могло зміцнити соціальну підтримку влади, Павло Скоропадський виступав за невідкладне вирішення цієї проблеми. Вірячи в необхідність існування заможного стану селян-середняків і враховуючи специфіку аграрної ситуації в Україні, він вважав, що земельна реформа повинна базуватися на компромісі. Це передбачало: а) викуп державою землі у великих землевласників, зокрема за винятком цукрових плантацій, лісів, землі для кінських заводів і сімейних господарств; б) передачу землі за плату малоземельним селянам [22, с.142].

Основною галуззю економіки України в період гетьманату було сільське господарство, в якому було зайнято 71 % населення. Тому головним економічним пріоритетом уряду стала аграрна реформа. Відповідно, уряд створив земельні комісії (15 травня 1918 р.), які повинні були забезпечити цивілізоване повернення майна і землі поміщикам, а також сприяти вирішенню аграрних конфліктів [22, с.138]. Проте під тиском землевласницького лобі Рада Міністрів ухвалила низку законів, які фактично захищали інтереси поміщиків [28, с.79].

18 травня 1918 року голова Ради Міністрів наказав губернським старостам у разі відмови селян повертати розграбоване майно через земельні комісії вжити заходів до примусового повернення майна, застосовуючи поліцію, а в окремих випадках – і військові частини. Попри заборону Кисельова, поміщики почали залучати до процесу відновлення приватної власності підрозділи австро-угорців, Державної варти, а також комендантські сотні. Карні експедиції стали звичним явищем на Поділлі, в результаті чого в регіоні було відновлено поміщицьке землеволодіння [22, с.138].

Для реалізації зазначених заходів, 29 травня 1918 року губернський староста Поділля видав розпорядження Гайсинському повітовому старості негайно встановити склад колишніх земельних комітетів і змусити їх членів у десятиденний термін повернути землі або скласти їх описи у разі розграбування.

Однак повітові земельні комісії не мали необхідних фінансових ресурсів для проведення перевірок на місцях. Коли наприкінці червня 1918 року документи волосних та сільських земельних комітетів були доставлені до Гайсинської повітової комісії, з'ясувалося, що вони перебувають у жахливому стані. 30 червня того ж року голова Гайсинської повітової комісії І. Равський склав акт, в якому зазначалося, що документи не відповідають вимогам ведення діловодства, і запропонував довести їх до належного вигляду за участі колишніх секретарів земельних комітетів [57, с.229].

У своїй відозві від 1 червня 1918 року «До населення Поділля» губернський староста С. Кисельов закликав громадян дотримуватися прав власності та запевнив, що уряд підтримуватиме малоземельних селян, допомагаючи їм придбати землю через земельні комісії. Однак повідомлення з різних регіонів свідчили, що більшість селян з нетерпінням очікувала нового земельного законодавства, від якого залежала стабільність та порядок у суспільстві. Уряд гетьмана, задекларувавши своє бажання надати землю селянам, активно працював над підготовкою відповідного закону, одночасно впроваджуючи заходи для повернення майна та землі колишнім поміщикам [67, с.55].

Ще одним важливим кроком уряду в контексті земельної реформи стало ухвалення 14 червня 1918 року «Тимчасового закону про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями» [29, с.48]. Цей закон закріплював принцип приватної власності на землю і водночас встановлював обмеження на її купівлю – не більше ніж 35 десятин. Голова земельного банку Роман Будберг пояснив, що цей крок був необхідний для обмеження концентрації великого землеволодіння в руках одиниць [18, с.61]. Без обмежень на купівлю землі могли набувати її лише новостворений Державний земельний банк, який мав право продавати ділянки понад 25 десятин. Окрім того, на вимогу закону, упродовж трьох років після придбання землі вона мала бути поділена на індивідуальні наділи [22, с.142].

Таким чином, були закладені основи для розвитку дрібного та середнього сільського господарства в Україні. Однак селяни не мали необхідних фінансових ресурсів, щоб скористатися новим законом і придбати землю. Поміщики, в свою чергу, не були зобов'язані продавати свої наділи Державному земельному банку, що зробило цей закон для них непридатним і вони сприйняли його як невдалий урядовий проект [22, с.142].

У рамках аграрної реформи уряд також ухвалив закон про ліквідацію черезсмужного землеволодіння, що могло мати значний вплив на подільських селян, оскільки 97,8% їхніх земель перебували саме в такому землекористуванні [22, с.142]. Таким чином, влада розпочала формування законодавчої основи для відновлення приватного поміщицького землеволодіння, для чого було залучено усю силу державного апарату та союзницькі війська.

Зазначимо, що залучення австрійських військ до процесу повернення землі поміщикам розпочалося ще до цього. Згідно з угодою між Центральною Радою, Німеччиною та Австро-Угорщиною від 28 березня 1918 року, Подільська губернія опинилася в австро-угорській зоні окупації [49, с.260]. Вже тоді австрійські війська стали важливим елементом стабілізації режиму Центральної влади, а згодом і гетьманату Павла Скоропадського на Поділлі [12]. Присутність окупаційних сил позначалась на незрозумілому становищі Гетьманату, який, формально здобувши суверенітет, насправді залишався залежним від німецького командування. Хоча Гетьманат мав суверенний статус, для німців він був лише «фікцією дружньої держави». Це зумовлювалося військово-політичною гегемонією Німеччини та статусом Гетьманату як сателіта однієї зі світових блоків. Відзначимо, що на засіданнях уряду часто обговорювали доповіді про втручання німецьких та австрійських офіцерів у внутрішні справи української адміністрації [101, с.81]. Формально влада належала чиновникам Української держави, але реальна влада була в руках офіцерів, які опиралися на сильний військовий апарат. Тому українці за вирішенням багатьох питань зверталися не до гетьманських установ, а безпосередньо до окупаційного командування [71, с.12].

На території Подільської губернії дислокувався 25-й корпус, до складу якого входили, зокрема, 155-та гонведська піхотна (угорська) дивізія та 54-та стрілецька дивізія. Прибуття цих військ значно активізувало спроби поміщиків відновити своє землеволодіння за допомогою репресивних методів. О. Казаченко, більшовик, згадував, що після прибуття австро-німецьких армій поміщики повернулися до своїх маєтків разом із численними легіонами, які склалися з польських збройних формувань. Ці підрозділи були виділені з російської армії та поповнені польськими приватними охоронними загонами, об'єднаними в III корпус [49, с.260].

До кінця лютого більшість польських підрозділів зосередилася в Подільській губернії, де вони були розквартировані переважно в маєтках землевласників, таких як Ф. Ярошинський у селі Дзвониha, Щербатова у Немирові Брацлавського повіту, а також Грохольські у П'ятничанах біля Вінниці [49, с.260]. Легіонери проводили криваві експедиції в Брацлавському, Гайсинському [3, с.17], Літинському [3, с.18-19] та Ольгопільському повітах. У останньому, за свідченнями повітового комісара, вони грабували і арештовували селян. Так, 5 квітня 1918 року 200 легіонерів у селі Сутиски Вінницького повіту заарештували кількох членів сільської ради та багатьох селян як покарання за розгром маєтку графа Гейдена. 27 травня 1918 року в селі Баланівка Ольгопільського повіту польські легіонери повернули землі графині Потоцькій. Під час цієї операції загинуло двоє солдатів, було вбито трьох селян і заарештовано ще 80 [49, с.260-261; 3, с.25].

Невідомий чиновник доповідав, що 10 травня австрійський загін прибув до села Цвіклівці Кам'янецького повіту з метою заарештувати виконавчий комітет, але комітет розбігся. Натомість було заарештовано чотирьох осіб як заручників. Інший загін австрійців вирушив до села Руда, де також спробував заарештувати комітет, але той утік у село Гаврилівку, звідки, ймовірно, зник у невідомому напрямку. Згодом прибув ще один загін австрійців, який забрав під свій контроль склад снарядів і майна, вигнав місцеву охорону та поставив свою. Після цього загін розділився на дві частини та вирушив до сіл Устя і Сокіл, мета

їхнього руху залишалась невідомою. У той же день відбувся Гавриловський волосний сход, на якому було ухвалено рішення про організацію загону вільного козацтва з 250 осіб, щоб боротися проти повернення поміщицької власності.

У селі Козакові австрійський загін, повертаючись з Ориніна, оточив хату Івана Онятицького, який відкрив вогонь із рушниці. Під час обшуку вони вимагали більше зброї, але Онятицький чинив опір. Тоді австрійці підпалили його хату, заарештували його і почали обшукати інші будинки. Зброї не знайшли, а хаті не вдалося врятуватися від вогню. Онятицький втік і, незважаючи на близько 100 пострілів, йому вдалося уникнути поранень [1, с.140].

Від березня до травня 1918 року австро-угорські війська реквізували все зерно в 1009 селах Подільської губернії з 2299, включаючи посівний матеріал, а також інші продукти. Поміщики, покладаючи великі надії на підтримку австрійського командування, почали звертатися до нього з приватними проханнями. Революційний екстремізм незаможного селянства 1917 року поступово змінився помстою поміщиків за допомогою окупаційних військ. Згідно зі спогадами І. Максимчука, в селах Могилів-Подільського і Летичівського повітів окупаційні війська швидко розпочали відновлення поміщицької власності [49, с.262-263].

У Тростянці на Вінниччині був розстріляний голова комісії по розподілу землі Т. Маснюк, а двоє сільських активістів були закатовані у Грим'ячці та Лісоводах. Водночас одного активіста розстріляли в Нігині [49, с.263-264].

Найбільшими труднощами для селян при відновленні поміщицької власності стали вимоги щодо відшкодування завданих збитків, що часто призводило до зловживань з боку землевласників. Наприклад, поміщик Ямпільського повіту, чий маєток було зруйновано, вимагав від селян сплатити 250 тисяч карбованців за майно, вартістю 150 тисяч. У Ново-Ушицькому повіті поміщики вимагали відшкодування збитків у сумі 200 тисяч карбованців за зруйнований будинок вартістю 15-20 тисяч, а в Ольгопільському – до 1,5

мільйона карбованців. Такі вимоги серйозно обтяжували селян, що викликало їхнє обурення.

У селі Ємилівка Балтського повіту поміщик, прибувши з австро-угорським загоном, наклав контрибуцію на село в сумі 1 мільйон карбованців, незважаючи на те, що селяни вже повернули інвентар з панської економії. Він погрожував розправою у разі несплати. Гетьманські органи влади відзначали, що селяни були «дуже злі» через такі зловживання з боку поміщиків під час відшкодування збитків [67, с.56].

В селі Янчинцях Кам'янець-Подільського повіту активно проводилася агітація проти підкорення уряду та відмови від сплати податків. Селянин І. Лозинський закликав організуватися, вигнати австрійців та розправитися з поміщиками і представниками влади, щоб «досягнути свободи і повернути землю». В Літинському повіті загальний настрій серед селян був незадовільним, багато хто з них був «заражений крайнім соціалізмом і більшовизмом», ворожий до чинного державного ладу та австрійців. Такі настрої відображали численні повідомлення про антигетьманські настрої серед селянства [70, с.181].

Німецькі війська, починаючи з 1918 року, застосовували жорсткі заходи для придушення заворушень на території України. Вони не відрізнялися від австро-угорських союзників у своїх діях, а в деяких випадках навіть запроваджували більш помірковані підходи, які пізніше були перейняті австро-угорцями. Німці розстрілювали озброєних полонених повстанців на місці, спалювали села як каральний захід і застосовували колективні покарання, однак вони обережніше ставилися до цивільного населення, забороняючи брати його в заручники. Також німці стежили за коректною роботою польових судів, аби запобігти беззаконню та злочинам [30, с.447].

Застосування юрисдикції австро-угорських військових судів у 1918 році відкрило шлях до масового використання смертної кари, каторги, ув'язнення та екзекуцій. Наприклад, у селі Ольчедаєв комендант Могилева-Подільського зафіксував випадок, коли австро-угорці під командуванням обер-лейтенанта Зелінського наказали місцевим жителям сходитися на збори в приміщення

волосної управи, де вони піддавалися побиттю і знущанням. У селі Кричанівка карна експедиція вбила заступника волосного старшини під час обшуку маєтку поміщика Г. Фолянда [88, с.188].

У червні 1918 року, в селі Тридуби, староста доповідав про затримання п'яти більшовиків. Водночас з'явилася озброєна банда, яка вчинила стрілянину і визволила своїх співвітчизників з арештного приміщення. Загалом настрої населення був піднятий, хоча майно землевласників, що було розграбоване, почало повертатися назад, хоч і неохоче. Водночас, під час роззброєння населення, жодного опору не було [1, с.140].

Не всі землевласники або орендарі поспішали повернутися до своїх господарств. Згідно з даними волосного старшини, на 18 червня 1918 року в 12 населених пунктах Кіблицької волості Гайсинського повіту Подільської губернії лише в половині сіл відбувався процес передачі власності або хоча б переговори з власниками або їх представниками. У решті сіл власники не з'являлися, і селяни чекали їх приїзду. Процес передачі майна не завжди проходив мирно. Наприклад, 7 червня в Могилів-Подільському повіті був обстріляний економ села Татарисок. У інших селах, згідно з інформацією повітового коменданта на 22 червня 1918 року, селяни повертали майно поміщикам і сплачували податки за 1917 рік та поточний. Загалом, настрої серед місцевих був спокійним, але напруженим. Так, у селі Пагурці Уланівської волості Літинського повіту 22 червня 1918 року вночі місцеві селяни підпалили будинок і клуню поміщика. У Ольгопільському повіті в липні 1918 року у селян було не менше ніж 1,5-2 тисячі гвинтівок і 12-15 кулеметів. Процес відновлення маєтків тут проходив повільно, оскільки селяни не бажали миритися з поміщиками. Декотрі землевласники відкрито заявляли про небезпеку і неможливість повернення до своїх маєтків і фільварків [58, с.232].

Крім того, карні експедиції проводилися з метою вилучення зброї у селян, яку вони отримали від фронтовиків або після розпаду царської армії. Відмова селян віддавати зброю призводила до артилерійських обстрілів сіл, спалення хат і арештів заручників [3, с.56]. Однією з характерних рис таких експедицій була

жорстокість. До червня 1918 року австро-угорські війська застосовували тактику «негайного знищення» повстанців або саботажників, а також спалювали окремі будинки чи села для отримання харчів і зброї. Відповіддю на це став збройний опір селян. Наприклад, у березні-квітні 1918 року відбулися стихійні селянські повстання в Брацлавському, Літинському і Ямпільському повітах, які були придушені австро-угорськими підрозділами. Під час цих подій 97 сіл було знищено вогнем, а в 511 населених пунктах, які піддавались обстрілам, згоріло кілька десятків будинків [49, с.264].

Відновлення поміщицького землеволодіння за гетьманської влади спричинило значне незадоволення серед селян, які відмовлялися повернутися до дореволюційного аграрного устрою. Вони відмовлялися працювати на поміщицьких землях, протестуючи проти повернення старого порядку. Щоб зібрати врожай на землях поміщиків, уряд 8 липня 1918 року ухвалив закон «Про засоби боротьби з розрухою сільського господарства», що визначав правила розподілу урожаю. Закон від 27 травня 1918 року дозволяв землевласникам забирати урожай озимини, яку вони засіяли восени 1917 року на своїх землях, незалежно від того, чи стали ці землі потім власністю селян. Водночас урожай ярини, що був посіяний весною 1918 року, належав тим, хто його засіяв, тобто селянам. Однак вони повинні були повернути землевласникам усі витрати на підготовку земель до посіву, сплатити податки та виплатити орендну плату, що не повинна перевищувати третини середньої річної орендної вартості.

гідно з останньою нормою закону, урожай, що був отриманий з полів, оброблених реманентом і засіяних насінням землевласника під керівництвом призначених земельними комітетами управляючих, мав бути повернутий власнику. Ця умова стала основною причиною обурення серед селян, оскільки вони вважали її несправедливою. Одним з прикладів такого протесту стало звернення командувача австро-угорського підрозділу разом з колишнім управляючим до земельного комітету села Могильна Гайсинського повіту, коли вони вимагали повернення майна та коштів. Тим часом, селяни, які засіяли поля,

зазначали, що на той момент поміщицькі землі вже були оброблені ними і не були розграбовані [72, с.139-140].

З 15 липня 1918 року почали діяти тимчасові земельно-ліквідаційні комісії, які отримали право розглядати питання, пов'язані з наслідками аграрної революції [42, с.161]. Їхня компетенція включала: а) відновлення порушених прав на володіння землею та іншими угіддями; б) повернення відібраних підприємств, рибних угідь, інвентарю та іншого рухомого майна; в) вирішення питання щодо компенсацій за збитки та нагороди за користування майном; г) врегулювання розрахунків за посіви, які були зроблені на чужих землях без дозволу власників і орендарів після 1 березня 1917 року. Такі комісії створювались в губернських і повітових центрах [47, с.548].

Окрім того, одна з норм закону надала новоутвореним губернським земельно-ліквідаційним комісіям право примусово залучати місцевих жителів до сільськогосподарських робіт на поміщицьких землях. У зв'язку з реалізацією цього закону губернський староста Поділля 24 липня 1918 року видав постанову, яка покладала обов'язок виконувати всі сільськогосподарські роботи на землях землевласників на сільські громади, що брали участь у пограбуванні економії. Селяни повинні були виконувати ці роботи за грошову або натуральну плату, не нижчу від мінімуму, зазначеного в постанові. У разі незгоди між землевласниками та селянами щодо розміру оплати, це питання вирішувала земельно-ліквідаційна комісія [22, с.139].

Комісії також повинні були «допомогти» власникам у підрахунку втраченого майна та «спонукати» населення до «добровільного повернення» привласнених матеріальних цінностей і відшкодування збитків. Однак такий підхід не задовольняв жодну зі сторін. Селяни, які брали участь у розподілі поміщицького майна, відмовлялися добровільно його повертати і рішуче чинили опір, навіть до застосування насильства. Власники, які постраждали від таких дій, були незадоволені урядом і гетьманом через відсутність твердої позиції, що змусило їх усе більше покладатися на власні сили та звертатися до окупаційних органів влади [81, с.533]. Незабаром законодавство щодо комісій було

доповнено Статутом, що надав їм право примусово залучати селян до праці на великих поміщицьких господарствах [18, с.60-61].

Проте селяни не бажали працювати в маєтках навіть за платню. Водночас уряд допустив серйозну помилку, не створивши земельно-ліквідаційні комісії вчасно, до збору врожаю. В Подільській губернії такі комісії були сформовані лише в серпні-вересні 1918 року, тому збори врожаю на поміщицьких землях в липні 1918 року здійснювались через силовий примус за допомогою агрономічних команд окупаційних військ [21, с.139]. Це призвело до загострення боротьби серед селян у цей період [34, с.427]. В окремих випадках мали місце жорстокі акти терору: розстріли без суду на підставі підозрілих списків, уранці неділі, коли на площах збиралися селян віком від 16 до 60 років, які були зігнані за наказом, без чіткої ідентифікації [29, с.49].

Загалом, застосування позаекономічного примусу для залучення селян до робіт на поміщицьких землях спричинило велике невдоволення серед населення. Однак, уряд таким чином забезпечив збирання врожаю в поміщицьких господарствах. Остаточне розчарування селян у гетьманській владі стало результатом введення хлібної монополії в травні 1918 року. Ця урядова постанова зобов'язала всіх виробників зерна продавати свою продукцію лише державним заготівельним установам. Такий захід фактично скасував принцип ринкової свободи торгівлі, проголошений у першому зверненні Гетьмана до громадян України, і позбавив селян права вільно розпоряджатися продукцією свого господарства. Це викликало невдоволення серед селян, адже в травні 1918 року державна закупівельна ціна за пуд пшениці становила 6,4 карбованців, тоді як на ринку ціна коливалася від 9 до 12 карбованців. В жовтні 1918 року ціни були вже 9,6 карбованців за пуд, порівняно з ринковими 40 карбованцями за пуд [22, с.140].

Введення хлібної монополії було закріплено законом від 15 липня 1918 року «Про передачу хліба врожаю 1918 року в розпорядження держави» [33, с.167]. Згідно з цим законом вся кількість хліба, до якої відносилися жито, пшениця, просо, квасоля, горох, кукурудза, ячмінь, овес, різні види борошна,

висівки, крупи та відходи з цих культур (за винятком запасу для харчових та господарських потреб, який визначав Міністр продовольчих справ), повинна була продаватися тільки державним установам [23, с.140].

Згідно з урядовим рішенням, на одну душу селянської родини залишалося на рік 240 кг зернових і 48 кг круп. Середня селянська родина на Поділлі складала 5,32 особи, що означало, що на одну родину теоретично припадало близько 1276,8 кг зернових і 255,36 кг круп. Оскільки норма прохарчування середньої селянської родини на рік становила 1431,14 кг зернових, кількість продовольства, яку уряд залишив на одну родину, була достатньою для задоволення потреб [22, с.140].

15 липня 1918 року набув чинності новий закон, згідно з яким значна частина врожаю мала бути націоналізована, залишаючи виробникові лише малу частину для власних потреб та годівлі худоби. У разі невиконання цього закону держава залишала за собою право конфіскувати майно та реманент. У серпні того ж року, під тиском великих землевласників, Скоропадський затвердив новий закон, за яким орендарі повинні були передавати прибутки великим землевласникам. Це означало, що земельне питання залишалося джерелом конфліктів і політичної напруги в країні, ставши гальмом для реформ і джерелом розбрату серед українського суспільства [31, с.284].

Берлінський професор Гетш у статті для «*Neue Freie Presse*» зазначав, що гетьманському урядові не вдалося вирішити аграрну реформу до середини серпня 1918 року, що стало основною причиною опозиції до гетьмана. У той час газета «*Ukrainische Blatter*» присвятила передову статтю становищу українського селянства на Поділлі та Волині, описуючи ситуацію як «пекло», зазначаючи, що польські поміщики, намагаючись відшкодувати збитки від більшовиків, накладали контрибуцію на селян, що в разі перевищувала фактичні збитки. Це також відбулося після офіційного візиту гетьмана до Німеччини [82, с.156].

Протягом наступних місяців, через постійну протидію поміщиків, законопроект аграрної реформи розроблявся дуже повільно. Лише 22 жовтня 1918 року була створена Вища земельна комісія, яку очолив сам Павло

Скоропадський. На початку листопада 1918 року проект земельної реформи був представлений Гетьману. Згідно з цим проектом, всі великі земельні маєтки мали бути примусово викуплені державою, а потім продані через Державний земельний банк, але не більше 25 десятин в одні руки. Господарства з високим агрокультурним значенням залишалися в розмірах до 200 десятин. Більші маєтки, до 1 000 десятин, могли належати цукровим заводам, племінним та насіннєвим господарствам [22, с.143].

Це свідчить про те, що гетьман мав намір продовжити аграрну політику, засновану на приватній власності на земельні ресурси України. Так, німецьке видання «Auszug aus der Tagespresse. Inland/Ausland» 23 жовтня повідомляло, що Гетьман і представники Національного Союзу вважали за необхідне якнайшвидше провести аграрну реформу, оскільки її відкладення могло мати серйозні політичні наслідки [16].

Таким чином, аграрна політика гетьманської влади не принесла очікуваних результатів. Законопроект мав на меті вирішити проблеми малоземельних селян і сформувані основи громадянського суспільства через створення класу селян-власників. Проте великі землевласники продовжували чинити опір реформі. Лише в грудні 1918 року, коли війська Директорії наближалися до Києва, опозицію вдалося подолати, і на останньому засіданні уряду було прийнято рішення щодо примусового відчуження землі. Проте, спроби провести карні експедиції проти селян Поділля не мали успіху, викликаючи активний опір з боку селян, що призводило до погіршення ставлення до Австро-Угорщини та Німеччини, а також до тих внутрішніх політичних сил, які прагнули зберегти земельні відносини, характерні для царського режиму, або не демонстрували рішучості в їх реформуванні.

Приходячи до влади, П. Скоропадський не мав чіткої стратегії щодо культурних реформ. У «Грамоті до всього Українського Народу», опублікованій 29 квітня 1918 року, його мета звучала досить розпливчасто: «...Користь і добро народу всім дорогої нам Україні». Очевидно, що гетьман покладався на уряд, який формувався у тісній співпраці з німецькими дипломатами та генералами.

Як зазначав М. П. Василенко, гетьман доручив уряду проводити діяльність на основі національного відродження України, проте намагався уникати крайнощів, які могли б спричинити невдоволення серед населення і зашкодити нормальному розвитку національного життя, зокрема серед інших національностей країни [45, с. 20]

Тому культурна політика держави, зокрема на Поділлі, була важливою складовою політичної програми гетьманського уряду. У зв'язку з цим С. Кисельов прагнув активно впливати на розвиток культурних процесів в Україні. 26 липня 1918 року він звернувся до міністра освіти з проханням вжити необхідних заходів для звільнення шкільних приміщень, які перебували під контролем австрійських та українських підрозділів, з метою підготовки до нового навчального року. У відповідь на запит голови Подільського земства В. Приходька, губернський староста в обіжнику від 24 серпня 1918 року наказав повітовим старостам не заважати діяльності «Просвіт» [50, с.248].

Однак місцеві органи влади часто чинили перешкоди реалізації урядової політики щодо розвитку освіти. У Гайсині, наприклад, земство не вжило жодних заходів для поліпшення умов роботи вчителів, хоча й почало діяльність шкільних рад. Керівництво Подільської «Просвіти» зафіксувало численні перешкоди з боку влади щодо культурно-просвітницької діяльності. Зокрема, у Брацлаві староста відмовляв у дозволі на проведення загальних зборів членів товариства. Летичівська влада за допомогою Державної варти погрожувала та залякувала активістів «Просвіти», змушуючи припинити роботу товариства. Згідно з розпорядженням губернського старости, у селі Лянцкорунському Кам'янець-Подільського повіту було відібрано приміщення місцевого осередку «Просвіти». На культурні заходи накладалася жорстка цензура: заборонено ставити п'єси М. Кропивницького «По ревізії» та І. Котляревського «Москаль-чарівник». Після обшуку у приміщенні вінницької «Просвіти» староста наказав зібрати всі книги з творами М. Драгоманова та запакувати їх у мішки для подальшого зберігання [36, с.2004].

Процедура скликання зборів «Просвіти» була офіційно визначена С. Кисельовим лише 10 вересня 1918 року. Перед організацією зборів, вистав чи інших культурних заходів «Просвіта» мала зобов'язання попереджати старосту або начальника Державної варти, щоб на ці заходи був направлений службовець варти. Проте уряд не зміг істотно поліпшити матеріальний стан інтелігенції, припинити переслідування деяких її представників проросійськими місцевими службовцями та усунути перешкоди в діяльності «Просвіт». Це сприяло формуванню опозиційних настроїв серед освічених верств населення до гетьманської влади [50, с.248].

Водночас, були досягнення в інших сферах. В матеріалах місцевої преси зазначено активну діяльність влади та громадськості, спрямовану на українізацію освітнього простору: відкриття курсів української мови для залізничників, організація курсів українознавства для вчителів середніх та вищих початкових шкіл Поділля, які розпочались 23 липня того ж року у Вінниці [55, с.54-55].

Досягнення уряду в освітній сфері вражають: на рівні початкової освіти було випущено кілька мільйонів україномовних підручників, в більшості шкіл запроваджено українську мову навчання. Було засновано близько 150 нових україномовних гімназій, у тому числі в сільських районах [17, с.468-469].

У 1918 році в губернії, за рахунок державного фінансування, було відкрито 79 нових вищих початкових шкіл, в яких обов'язковим було вивчення української мови та літератури, історії, географії, а також введення штатних посад учителів цих предметів. Місцеві жителі позитивно сприйняли заснування освітніх закладів, активно збираючи кошти на їх утримання та надаючи земельні ділянки для будівництва шкіл. У селах, де раніше функціонували лише однокласні училища, почали відкриватися навчальні заклади гімназійного типу. Жителі села Багринівців Літинського повіту звернулися через пресу з проханням до місцевих органів влади відкрити гімназію в їхньому селі, вказуючи на наявність хорошого приміщення та умов для навчання, що могло привабити навіть міських учителів [36, с.203].

Попри ліквідацію національних міністерств, уряд продовжував фінансувати організацію літніх курсів для вчителів польських (Київ, Вінниця, Житомир), єврейських (Київ, Одеса, Катеринослав) шкіл, а також надавати допомогу воякам-росіянам, які поверталися додому [82, с.139].

На початку навчального року в селі Ольгополь за підтримки повітового старости та міської думи була відкрита чоловіча гімназія, для забезпечення якої планувалося виділяти щорічну фінансову допомогу в розмірі 2000 крб. У Тульчині було розроблено проект перенесення сільськогосподарського інституту з Ново-Олександрівська в приміщення палацу польського графа Потоцького [36, с.203].

Однією з важливих подій культурного життя регіону стало відкриття університету в Кам'янці-Подільському [42, с.240; 45, с.28]. Після схвалення гетьмана на його заснування, затвердження основного закону та матеріально-технічної підтримки, в університеті було організовано третій факультет – богословський. Газета «Відродження» 31 серпня повідомляла про виїзд до Кам'янця-Подільського першого ректора університету, професора І. І. Огієнка. Кам'янець-Подільський університет вважався духовним спадкоємцем Першого Київського університету [10, м.3]. При історико-філологічному факультеті були відкриті кафедри польської та єврейської літератури, а також румунської та молдавської мов [89, с.224]. Під час урочистостей з нагоди відкриття університету було проголошено многоліття на честь гетьмана Павла Скоропадського [45, с.27].

У рубриці «Хроніка» газети «Свято Поділля» висвітлювались події, що мали місце до і після відкриття університету в Кам'янці-Подільському. Зокрема, 20 жовтня були проведені народні лекції про значення університету для міста; 21 жовтня в Народному домі відбувся безкоштовний концерт для учнів усіх шкіл Кам'янця, організований товариством «Просвіта»; 23 жовтня заплановано концерт 1-го Київського Українського Національного хору. Газета також зазначала, що цей хор швидко набрав популярності, прийняв статут, затверджений Міністерством освіти, і в ньому за короткий час зареєструвалось

750 учасників. Кожен виступ хору привертав увагу численних слухачів, і навіть була заснована школа нотної грамоти [55, с.55; [36, с.207].

Тим часом, в Могилеві-Подільському також було організовано український національний хор. Його діяльність полягала не лише в виконанні народних пісень і творів українських композиторів, але й у вихованні молоді, розвитку естетичних і художніх почуттів, а також заповненні вільного часу громадян розумною та корисною діяльністю [36, с.207].

Преса також повідомляла про наукові заходи на Поділлі. Так, 5 вересня у Вінниці відбулася губернська сільськогосподарська нарада, на якій обговорювались питання агрономічної допомоги та поділу харчових продуктів для населення. Одночасно було засновано національний архів та фонд Національної бібліотеки Української Держави, що налічував понад 1 мільйон томів. Кульмінацією культурної діяльності стало створення 24 листопада 1918 року Української Академії наук, що стало справжнім досягненням Гетьманщини в галузі культури, про яке мріяли багато поколінь інтелігенції [14, с.3; 37, с.206; 17, с.468-469].

У період правління Павла Скоропадського питання розвитку кіно набуло нового значення. Гетьман приділяв значну увагу розвитку українського мистецтва, а разом із міністром мистецтв П. Дорошенком активно працював над ідеєю «широкого розповсюдження кінематографа серед народу з виховною та науковою метою» [17, с. 228-229]. У зв'язку з доступністю видовищних форм мистецтва, особлива увага приділялася розвитку театру, кінематографу та музично-хорового мистецтва. Регулювання цієї сфери здійснювало Міністерство народної освіти, а з 21 червня 1918 року — Головне управління мистецтв і національної культури (ГУМНК) у складі Міністерства народної освіти і мистецтва (МНОМ) [33, с.9].

Що стосується театрального життя на Поділлі, то тут існували певні труднощі. Окрім значних податків на продаж квитків, місцеві театри мали обмежений репертуар, а професійних кадрів не вистачало. Як реалістично описував ситуацію в Могилеві-Подільському дописувач газети «Слово

Подолії»: «У нашому містечку аж цілих п'ять театрів. Але чи можна їх назвати храмами мистецтва? Адже три із них – «Люкс», «Гігант» та «Міраж» – належать кінотовариствам і замість вистав у них демонструються кіносеанси. Приміщення занедбані, тому публіка не ходила і не буде ходити» [36, с.204].

Висновки до Розділу III.

Отже, гетьманська політика в сфері створення органів державної влади на першому етапі була спрямована на скасування рішень Центральної ради, та початку роботи уряду. Також з перших днів відбувалися спроби розбудови армії, Державної варти, судової системи. Далі, протягом 2-х місяців, було здійснено розбудову адміністративно-територіальних органів управління: губернських, повітових, волосних. Також були спроби обмежити діяльність міських дум й повітових, волосних земських зборів, також міських, повітових, волосних земських управ, волосних і сільських виконавчих комітетів. Зауважимо, що за сприяння окупаційних військ губернському старості С. Кисельову вдалося створити міцну систему управління.

Значний вплив на становлення та діяльність гетьманського режиму на Поділлі мали його кроки в економічній сфері. Якщо в промисловості, транспорті, сфері зв'язку вони були переважно позитивні та сприяли зміцненню держави, то в аграрній галузі гетьманська політика викликали розчарування селян. Це зумовило розгортання масових протестів, найрадикальнішою формою якого став повстанський рух. Останній влада намагалася придушити за допомогою австро-угорських та німецьких військ, але повністю взяти під контроль так і не вдалося.

Сфера культури відігравала важливу роль в політиці Української держави Павла Скоропадського. Зверталася увага на діяльність «Просвіт», відбувалися кроки по розбудови сфери освіти, в Кам'янці-Подільському було створено університет, організовувались хори, оживало театральне та кіномистецтво. Поряд з цим відбувалися кволі спроби українізації цієї сфери. Але все ж в період квітня та грудня 1918 року тут було зроблено недостатньо, щоб сказати про значний прорив та вагомі успіхи.

РОЗДІЛ 4. ПАДІННЯ РЕЖИМУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО В УКРАЇНІ ТА НА ПОДІЛЛІ

Режим Скоропадського мав певні успіхи в управлінні державою і низку досягнень, але водночас на ньому тяжіли фатальні політичні помилки, що стали результатом оточення, яке він собі обрав. З перших днів після перевороту та проголошення Української Держави гетьман опинився в політичній ізоляції [17, с.470]. Підтримку висловили лише Союз земельних власників, Протофіс і партія кадетів [65, с.265]. Однак проти нього виступили соціалісти-революціонери та соціал-демократи. Українська демократично-хліборобська партія (УДХП) і соціалісти-федералісти відмовилися працювати в уряді, а нелегальні II Всеукраїнський селянський та II Всеукраїнський робітничий з'їзди різко засудили гетьманський переворот. Селянський з'їзд закликав демократичні сили до партизанської боротьби з режимом П. Скоропадського [86, с.13]. У травні 1918 року опозиційні українські військові сили об'єдналися в Український національний союз, а в серпні того ж року утворили його філію у Вінниці, де боролися з антиукраїнськими проявами на місцях [74, с.132; 77, с.27].

Залежність від німців також компрометувала гетьманський режим, оскільки їхня мета полягала в економічній експлуатації України. Окрім того, гетьман був тісно пов'язаний з маєтними класами, які намагалися скасувати революційні зміни. За його правління було організовано «каральні експедиції» за участю німецьких військ для розправи з селянами, що рік тому конфіскували поміщицькі землі. Крім того, багато українців вважали, що Скоропадський надто прихильний до Росії. Україна, хоч і була острівцем стабільності порівняно з Росією, стала притулком для представників царської верхівки та центром спроб відновити «єдину та неподільну Росію». Чиновницькі посади в уряді здебільшого обіймали росіяни, багато з яких не приховували свого ставлення до української державності, а більшість кабінету складали члени російської партії кадетів [17, с.470].

З самого початку виникла опозиція до режиму Скоропадського. Уже в середині травня 1918 року відбулися нелегальні з'їзди українських партій [26, с.45], на яких представники різних професійних груп, таких як залізничники, телеграфісти, селяни та робітники, висловили своє незадоволення урядом. У цей час сформувався координаційний осередок опозиції, названий Українським народним державним союзом, на чолі якого став В. Винниченко [17, с.470].

Також активізувалися українські діячі, здебільшого соціалісти та члени Центральної Ради, які розпочали антиурядову агітацію, а деякі з них вели підпривну діяльність проти гетьмана. Серед них були колишні члени Центральної Ради І. Беженар, Ч. Зборовський, а також коменданти повітів, такі як А. Вовк (Могилів-Подільський), Старостіна (Нова Ушиця), Мацан (Ольгопіль), повітові комісари К. О. Брезкун (Гайсин), Каніщук (Кам'янець-Подільський), І. Драгомирецький (Нова Ушиця), комісар міста Жмеринка Гончаренко, а також представники місцевих органів самоврядування [50, с.245].

Згодом до антигетьманського руху приєдналася ще одна важлива організація – Всеукраїнський земський союз на чолі з С. Петлюрою. Спочатку ці групи намагалися вести переговори зі Скоропадським, пропонуючи більш ліберальну та національно орієнтовану політику. Однак з часом вони вирішили підняти повстання проти його режиму [17, с.470].

До боротьби долучилися й ліві соціалісти-революціонери. Вони з переходом до гетьманату стали крайньою опозицією та розпочали агітаційно-повстанську боротьбу в Кам'янецькому, Ямпільському, Могилів-Подільському, Брацлавському, Вінницькому, Проскурівському, Балтському, Ольгопільському та Летичівському повітах. Співпрацюючи з більшовиками, соціалісти-революціонери також вели агресивну агітацію проти них [23].

У серпні 1918 року у Вінниці було створено філію організації Національний Союз. Представники цієї організації активно боролися з антиукраїнськими проявами в діяльності місцевих владних структур. Вони інформували Київ про випадки беззаконня, зокрема, щодо Вінницького повітового старости Гусакова, який пропагував ідею «єдиної та неподільної

Росії», заарештовував українських патріотів і вимагав контрибуцій від селян [36, с.192].

Влада розпочала тиск на опозиціонерів. Наприклад, повітова народна управа Могилів-Подільського виступила з протестом проти обшуку в її канцелярії, проведеного урядовцями державної варті. Староста відповів на запит управи, що обшук був здійснений без його відома, але до цього часу не повернуто забрані штампи та печатки. Українських громадських діячів, які були раніше заарештовані, не випустили, а також продовжували арешти членів Центральної ради Мельника та Григораша без жодних офіційних обвинувачень. Це викликало сум і сміх у присутніх [11, с.3].

Попри репресії місцевих властей, українські національно-патріотичні організації продовжували діяти в Кам'янці-Подільському. Вони протестували проти свавілля адміністрації та виступали на захист української мови. В місті функціонували бібліотека, національний хор, а також проводилися курси українознавства для урядовців, організовані товариством «Просвіта» та відділом позашкільної освіти Подільського земства. У вересні губстароста видав розпорядження, яким наказав відібрати в «Просвіти» приміщення Пушкінського народного дому, де вона мала свої відділи [36, с.192].

Апогеєм діяльності лівих соціал-революціонерів на Поділлі стало повстання, яке відбулося 14-24 серпня в Могилів-Подільському і Брацлавському повітах. Повстання очолили Пастухов у Могилів-Подільському та Боб у Брацлавському повіті. У ході повстання партизанські угруповання були повністю знищені. Лідери повстання мали різну долю: Бобу вдалося втекти, а Пастухов, після короткого польового суду, був повішений [23].

Після подій серпня 1918 року центром діяльності соціал-революціонерів став Кам'янець-Подільський, де була утворена організація під назвою «Соціалістичне коло». До листопада осередок налічував близько 60 членів. Очолив організацію голова губернської земської управи Приходько, а до керівництва увійшли також колишній службовець управи Пашенко, Бражицький

і Воронін. Використовуючи працю книгонош, організація активно поширювала агітаційну літературу серед селян [23].

Агітаційно-партизанську діяльність в губернії під гаслом «Влада революції» проводили російські ліві есери, які співпрацювали з більшовиками. Вони мали вплив на робітників у Жмеринці та Вінниці. Подільську організацію очолювали Петров і Лайнер-Деревенський. Члени партії брали участь у серпневому страйку залізничників [23].

Сильну політичну позицію на Поділлі мали єврейські організації, зокрема єврейська соціалістична партія Бунд і об'єднання євреїв-соціалістів Цоалей-Ціон. Поряд з єврейськими організаціями активно працювали представники польських політичних сил, які прагнули об'єднати польські організації в одну потужну політичну силу для представлення інтересів Польщі на Поділлі. Важливою подією в об'єднавчому процесі польських політичних партій стало проведення 7 липня у Вінниці загального зібрання польської громади, на якому було обрано голову общини – Степана Стемповського, та правління. Польське товариство підтримало гетьманську владу під час створення добровільних дружин. Польська громада Кам'янця-Подільського першою з політичних сил Поділля відгукнулась на заклик влади підтримати порядок і сформувала свою дружину, яку очолив Казимир Лясковський. Загін у складі 150 осіб був направлений до міст Лянцкорунь, Збриж та Оринь [23].

Менш впливовою була опозиція проросійськи налаштованих сил, серед яких найбільші проблеми для режиму створювали більшовики, підтримку яких надавала Радянська Росія. До квітня 1918 року в губернії залишилися лише три партійні осередки: у Вінниці, Проскурові та Могилеві-Подільському. Більшовицькі організації вирішили відновити боротьбу за встановлення влади Рад в Україні та об'єднати свої сили в КП(б)У, розпочавши створення підпільної організації [23].

Російські меншовики проявили слабку активність в губернії, зосереджуючи свої сили в Вінниці, де знаходився центр губернської організації. Після приходу австро-угорських окупаційних військ партія змогла призначити

своїх членів на керівні посади в профспілках Вінниці. Меншовики лояльно ставились до гетьманської влади, вважаючи її менш небезпечною для себе, ніж більшовизм [23].

Окрім ліворадикальних, проросійські політичні сили в Україні були також представлені праворадикальними (монархічними) організаціями. Однією з таких організацій був «Союз російського народу», який на Поділлі діяв під назвою «Общество красной точки» (ОКТ). Цей осередок виступав за відновлення єдиної та неподільної Російської імперії під владою царя Михайла [23]. Для запобігання створенню повстанських загонів місцеві влади інформували населення, що «Червона Точка» є контрреволюційною організацією, і тому її члени підлягають арешту та засланням на роботи до Австрії та Німеччини [23].

У відповідь на таку опозицію в містечку Жванець Подільської губернії місцевий комендант Вольський видав указ для боротьби з опозицією. Цей указ забороняв: 1) перебування більше трьох осіб на вулиці без розмов; 2) прогулянки після 6 години вечора; 3) будь-які збори; 4) перебування на вулицях до 8 години ранку; 5) вивішування оголошень на стовпах; 6) прогулянки по Дністру, ловлю риби та прання білизни; 7) наявність зброї, що каралася розстрілом на місці [1, с.357].

Таким чином, гетьманський режим тримався завдяки підтримці німецьких та австро-угорських союзників, і всі політичні сили розуміли, що без цієї підтримки Гетьманат Павла Скоропадського неминуче впаде.

До кінця 1918 року стало очевидно, що Четвертий союз програє війну. Деморалізовані й пригнічені новинами з батьківщини, війська Центральних держав переживали важкі часи в Україні та готувалися до евакуації. Ще в середині жовтня 1918 року австро-угорське командування розпочало виведення своїх військових частин з України. На той час в Україні перебувало 7 піхотних і 4 кінних австро-угорських дивізій загальною чисельністю 93 тис. осіб. Війська австро-угорців швидко втрачали боєздатність і дисципліну. Не набагато кращою була ситуація й з німецькими частинами, які після початку анти-гетьманського повстання також приступили до виведення своїх сил з України [101, с.84].

На Поділлі австро-угорські підрозділи, що відступали, виявили дезорганізованість і вчиняли протиправні дії. Так, 4 листопада 1918 року австро-угорські війська чисельністю 200 осіб в Ольгополі почали продавати зброю місцевому населенню та реквізувати продовольство. 6 листопада вони разом із місцевими селянами зруйнували в'язницю і звільнили арештантів, серед яких були кримінальні злочинці. Крім того, вони забрали з в'язниці 130 пудів (2080 кг) житнього борошна, 25 кг сала та майно арештантів на суму близько 85 тис. крб. [60, с.189].

«Австрійці рухалися через Чечельник. Я і начальник варти приговорені до смерті, але поки що на своїх посадах, порядок відновлено...», — писав повітовий староста А. Тітаренко. Ситуація ускладнювалася прибуттям на Ольгопільщину військовополонених з колишніх Центральних держав часів Першої світової війни [4, с.191].

Українська влада не залишалась бездіяльною, спостерігаючи за безладдями, спричиненими австро-угорськими військовими підрозділами. С. Кисельов наказав повітовим старостам роззброювати ті австро-угорські частини, які вчиняли правопорушення. За допомогою українських військових вдалося нейтралізувати озброєні австро-угорські підрозділи у Вінниці та зупинити грабежі, які мали місце в Жмеринці та Кам'янці-Подільському. Державна варта активно займалася арештами правопорушників, і на 4 листопада 1918 року кількість ув'язнених у губернських в'язницях становила 1789 осіб. 5 листопада 1918 року губернський староста знову звернувся до повітових старост з пропозицією сформувати охоронні загони з представників інтелігенції та колишніх офіцерів для допомоги Державній варті в підтриманні порядку [60, с.48].

7 листопада 1918 року гетьман видав наказ про введення військового стану на території Поділля, що стало однією з численних спроб утримати ситуацію під контролем [34, с.484; 7, с.66]. Українська влада, разом із військовим командуванням, здійснювала усілякі заходи, щоб обмежити поширення

повстанських настроїв та забезпечити хоча б частковий нейтралітет місцевого населення, яке активно стежило за подіями в країні [36, с.199].

12 листопада з Києва до губернських старост надійшла телеграма, у якій повідомлялося про можливі виступи «крайніх українських партій», які мали намір зруйнувати існуючий державний порядок. В телеграмі рекомендувалося вжити рішучих заходів, зокрема підготувати загони Державної варти та дружини хліборобів-власників, аби запобігти заворушенням і зберегти контроль над ситуацією в регіоні [36, с.199].

Гетьманська влада вжила серйозних спроб утримати ситуацію під контролем і уникнути розширення повстанського руху, намагаючись забезпечити хоча б нейтралітет більшості населення. 12 листопада 1918 року Подільський губернський староста С. Кисельов направив телеграму повітовим старостам з вимогою негайно організувати наради за участю представників усіх урядових, цивільних, військових, громадських, національних і політичних організацій, які підтримували існуючий лад. Метою цих нарад було обговорення шляхів підтримки державного порядку та розробка звернення до населення, в якому наголошувалося на серйозності ситуації та заклику до спокою, а також попередження, що на зміну австрійським військам можуть прийти інші іноземні сили. В окремих регіонах були проведені відповідні наради та видано оголошення [67, с.56].

16 листопада С. Кисельов інформував Міністерство внутрішніх справ, що хоча агентура не фіксувала діяльності нелегальних національних українських організацій, проте спостерігалось певне групування осіб навколо товариства «Просвіта» [87, с.256]. 17 листопада було прийнято закон, що передбачав формування добровольчих дружин «для підтримання законності та порядку». Ці дружини склалися переважно з російських офіцерів та інтелігенції. Один із таких підрозділів діяв у Кам'янці-Подільському, але був роззброєний студентами місцевого університету 27-28 листопада [87, с.261].

Однак ці заходи не змогли зупинити наростання опору серед населення, яке активно виступало проти непопулярного гетьманського режиму. Кількість

повстанських загонів значно зросла, і в них запрошували «чесних, здорових духом, сильних громадян». Війна, що охопила Європу, дала людям усвідомлення того, що добробут нації залежить не від «пекельних машин», які руйнували суспільство, а від «правильних основ політичного життя» [36, с.199].

Скоропадський, розуміючи безвихідність ситуації, був змушений йти на поступки. Однак наприкінці жовтня його спроби залучити видатних українських діячів до уряду не увінчалися успіхом. Відчайдушно намагаючись знайти підтримку, 14 листопада 1918 року він створив новий уряд, склад якого майже повністю формували російські монархісти. Крім того, він проголосив Акт федерації, згідно з яким зобов'язувався об'єднати Україну в майбутньому з небільшовицькою Росією. Цей крок був спробою здобути прихильність країн Антанти після поразки Німеччини та Австро-Угорщини, але і цей крок не зміг врятувати його владарювання [97, с.471; 39, с.94].

13 листопада 1918 року в Києві Український Національний Союз створив тимчасовий революційний орган — Директорію, яка взяла на себе ініціативу і розпочала антигетьманське повстання [36, с.199]. До складу Директорії увійшли В. Винниченко, С. Петлюра, Ф. Швець, О. Андрієвський та А. Макаренко. Оголошення федерації України з небільшовицькою Росією, зроблене П. Скоропадським 14 листопада, посилювало протигетьманські настрої серед національно свідомих українців, що ще більше розпалило опір гетьманському режиму [2, с.6].

15 листопада Директорія випустила відозву до населення, в якій звинувачувала П. Скоропадського у зраді національних інтересів і встановленні авторитарного режиму, що влаштував народне поневолення. Відозва наголошувала, що гетьманський уряд скасував Українську Народну Республіку та фактично повернув країну під контроль поміщицько-бюрократичних кіл Росії: «Сформований новий уряд із представників реакційних класів, які мають творити єдину неділиму Росію, виразно говорить про те, що чекає український народ, коли він не встане рішуче й до останнього чоловіка в оборону свого життя» [2, с.21].

Одним із перших успіхів повстанців стало приєднання Січових стрільців до Директорії. 18 листопада 1918 року біля залізничної станції Мотовилівка підрозділи Січових стрільців здобули перемогу над гетьманськими військами, що значно посилило позиції повстанців [17, с.377].

Після цього підрозділи гетьманської армії почали масово переходити на бік повстанців, об'єднуючи свої зусилля під гаслом оборони незалежності відновленої Української Народної Республіки. П. Скоропадський у своїх спогадах згадував, що «повідомлення з губерній надходили доволі бентежного порядку», і головною неприємною новиною стала зрада командира Подільського корпусу, генерала Єрошевича, який приєднався до Директорії [17, с.310]. Це стало важливим моментом, оскільки завдяки підтримці генерала Подільська губернія швидко перейшла під контроль Директорії. Штаб корпусу знаходився у Вінниці, і перехід цього 6-тисячного боєздатного підрозділу став «найбільш роковим для гетьманства», як зазначав міністр юстиції Української Держави В. Рейнбот. Він підкреслював, що вибір Поділля та Волині для базування повстання був добре обґрунтований, оскільки в цих регіонах безземельне селянство було особливо незадоволене гетьманським режимом [2, с.6].

Важливість повалення гетьманату у Вінниці для Директорії УНР також відзначав один з чільних працівників штабу повстанців, В. Кедровський. Він зазначав, що «лише скорий перехід на сторону Директорії штабу II-го корпусу, що стався під натиском вінницьких українців та залізничників, забезпечив нам спокій на лінії Жмеринка — Фастів». У протилежному випадку, за його словами, «сильні кадри II-го гетьманського корпусу та кілька військових літаків могли б проявити активність у боротьбі проти військ Директорії», об'єднавши свої сили з підрозділом волинського губернського старости Д. Андро, який активно опирався українській республіканській владі.

18 листопада 1918 року до Вінниці приїхав С. Синявський, родич члена президії Вінницької філії УНС П. Відибіди, який отримав від Директорії завдання «всіма засобами здійснити переворот». Протягом доби йому вдалося

знайти підтримку серед офіцерів караульних підрозділів та кількох осіб з вищого командного складу [2, с.6].

18 листопада 1918 року антигетьманське повстання розпочалося у Вінниці, де місцевий осередок опозиційного Українського національного союзу, очолюваний П. Базилевичем, взяв під контроль штаб Подільського корпусу. У ході цих подій деякі офіцери та гарнізон міста були заарештовані. Коли до штабу прибув П. Єрошевич, він побачив безлад, обшук приміщення Базилевичем та його соратниками, які шукали гроші серед документів. На пряме запитання «Ви за кого: за гетьманський уряд чи за народні права?» Єрошевич відповів, що підтримує повстанців. Того ж дня він підписав наказ про перехід свого корпусу на бік Директорії, що стало несподіванкою для гетьманців [48, с.41].

Вночі 19 листопада у Вінниці було повалено гетьманську владу і відновлено уряд УНР [2, с.6]. Газета «Слово Поділля» повідомляла про ці події, зокрема про арешт повітового старости П. Гусакова, який чинив опір повстанцям, стріляючи з вікна свого помешкання. Згодом командувач II-го Подільського корпусу зазначав, що деякі дії старости викликали обурення робочого населення, і він був усунутий з посади через використання воєнного стану [52, с.132]. Начальники Державної варти С. Мончинський і Є. Вітович втекли.

19 листопада П. Єрошевич повідомив своїм підлеглим, регіональним відділам Українського національного союзу та органам самоврядування Поділля про своє призначення головою військової та цивільної влади в регіоні [2, с.6]. 20 листопада, у Могилівській філії національного союзу, безкровно відбувся переворот, у результаті якого місцевий староста добровільно склав свої повноваження, і влада перейшла до українських рук. Повітовим комісаром був призначений В. Юнкевич, голова опікунської ради жіночої гімназії. Поміщиця К. Сайн-Вітшенштейн згадувала, що на бік повстанців перейшов український загін (Запорізький Кіш у складі 400 козаків) [88, с.203].

Того ж дня губернський комісар Г. Степура повідомив П. Єрошевича про мирний перехід влади в Кам'янці-Подільському до Директорії УНР: «О двадцятій годині ночі прийняв владу од Губерніяльного Старости Кіселева. Зорганізувалася певна невеличка українська сила. Перехід влади стався без крові та насильства. Прошу негайно негайних інформацій та зв'язку. Губерніяльний Комісар Української Республіки» [2, с.35]. 20 листопада відбувся мирний перехід влади в Кам'янці-Подільському, і місто стало другим губернським центром України після Харкова, де було встановлено владу Директорії УНР [87, с.259].

22 листопада 1918 року Ольгопільським повітовим комісаром був призначений М. Стратієнко, який раніше обіймав посаду голови повіту за часів Центральної Ради і був членом УПСР. 24 листопада він прибув у Бершадь, що стала центром протигетьманського повстання в повіті. Після перемоги повстанців у Бершаді повстання швидко поширювалося. На 28 листопада Ольгопіль був оточений з трьох сторін. Повітовий староста А. Тітаренко, військовий начальник і начальник повітової варти виїхали до Балти. Староста, не виконавши наказу про евакуацію Державного казначейства, залишив після себе значні фінансові втрати для гетьманської влади, оскільки після захоплення Ольгополя підрозділами Директорії УНР було втрачено важливі відсоткові папери [60, с.190].

Згідно з відомостями Г. Мазаракія, місто Ольгопіль було зайняте не регулярними військами Директорії, а повсталими селянами спільно з бандою місцевого розбійника Максюті. Пізніше на місце прибув представник УНР, повітовий комісар С. Чалий, колишній сільський учитель. В інших джерелах зазначено, що саме під його проводом 400-500 повстанців 28 листопада зайняли Бершадь і наступного дня атакували Ольгопіль. Повстанці організували вибори посадовців у рамках Ради старших, до складу якої входили вчителі. Після встановлення влади Директорії в Ольгополі голова повітового земства О. Юшневський втік, а земство очолив попередній голова управи Д. Зосіматю. В

Ольгополі почалися арешти російських офіцерів і поміщиків, а до початку грудня 1918 року було обеззброєно 500 гетьманців [60, с.191].

Відозва Подільського Українського національного союзу (УНС) до громадянства підкреслювала кінець панування поміщиків і гетьманської влади, яку підтримували австрійці та німці. Повстанці закликали до спокою, праці та розумного життя, проголосивши, що відтепер українці стали повноправними господарями своєї землі та волі [36, с.200-201].

Повстання під проводом Директорії швидко поширювалося. Сотні й тисячі селян під керівництвом отаманів почали стікатися до Білої Церкви на захід від Києва, де розташовувався штаб антигетьманських сил. Цей ентузіастичний, але слабко дисциплінований загін зростав і досяг 60 тисяч осіб. Повсталі оточили Київ, наближаючи момент змін на користь Директорії УНР [97, с.472].

12 грудня 1918 року повстанські війська, що діяли під керівництвом Директорії УНР, розпочали наступ на Київ. Після двох днів запеклих боїв російські офіцерські дружини були розбиті, і 14 грудня о 13-й годині гетьманське командування віддало наказ припинити опір. Павло Скоропадський підписав своє зречення від влади, пояснивши його словами: «Я, Гетьман всієї України, на протязі семи з половиною місяців прикладав усіх своїх сил, щоб вивести край з того тяжкого становища, в якому він перебуває. Бог не дав мені сил справитися із цим завданням, і нині я, з огляду на умови, які тепер склалися, керуючись виключно добром України, відмовляюсь від влади» [7, с.74; 65, с.290, 50, с.86]. Після тривалих переговорів щодо безпечного виходу німецької залоги з Києва, 14 грудня німецькі війська залишили місто, забравши з собою Скоропадського. Того ж дня сили Директорії урочисто ввійшли до Києва і проголосили відновлення Української Народної Республіки, що стало важливим етапом у боротьбі за незалежність України від гетьманської влади та іноземних впливів [103, с.472].

Висновки до Розділу IV.

Отже, у листопаді та на початку грудні 1918 р. на Поділлі було повалено гетьманську адміністрацію і встановлено владу Директорії УНР. Причинами

швидкого падіння гетьманату тут, як і загалом, пояснюються відсутністю у гетьманського режиму достатньої соціальної бази, недоліками його силових структур. Також у більшості адміністраторів гетьманату була імперська ментальність. Вони підсвідомо повертали старі форми суспільного життя, особливо в сфері власності. Зі здобутків революції вони підтримали лише розвиток української культури. Провідну роль в поваленні гетьманату відіграли соціалістичні партії, національно свідома українська інтелігенція, кооператори, військові і найбільша частина населення – селянство.

ВИСНОВКИ

Отже, здійснене дослідження дозволяє зробити такі висновки.

Історіографія розвитку гетьманського режиму в Україні 1918 року є різноманітною та об'ємною, і в її рамках виокремлюються три основні групи джерел: українська, зарубіжна та емігрантська історіографії. Перші праці на цю тему з'явилися завдяки українським історикам еміграції, таким як І. Мазепа, О. Субтельний і Д. Дорошенко. Вони досліджували ключові аспекти становлення гетьманського режиму, зокрема його протистояння з селянськими повстаннями та стосунки з німецькими й австрійськими союзниками, а також намагалися осмислити спроби державного будівництва цього часу.

Сучасна вітчизняна історіографія, завдяки працям таких дослідників, як Р. Пиріг, В. Солдатенко і В. Лозовий, зосереджена здебільшого на державно-політичних аспектах Української революції 1917–1921 років, що значно збагачує загальний масив знань про цей період. Додатково вагомий внесок у дослідження розвитку гетьманського режиму на Поділлі зробили А. Антонишин, який вивчав аграрні питання та діяльність політичних партій, а також С. Калитко і О. Кравчук, які аналізували створення осередків гетьманської влади в регіоні та боротьбу з антидержавними рухами. В. Галатир приділив увагу структурі органів гетьманської влади, а О. Завальнюк та В. Стецюк досліджували роль гетьманату у створенні університету в Кам'янці-Подільському та діяльність земств і добровольчих дружин у цьому місті. І. Ратушняк зокрема висвітлив процес падіння гетьманату в Кам'янці-Подільському, що стало основою для написання комплексного дослідження про діяльність режиму на Поділлі.

Серед характерних ознак сучасної історіографії важливо виділити персоналістику, тобто дослідження ролі окремих діячів, таких як Павло Скоропадський, П. Гусаков, С. Кисельов в подіях того часу. Однак подальші дослідження доцільно спрямувати на вивчення діяльності діячів нижчого, регіонального рівня. Це допоможе активізувати краєзнавчі дослідження та

«олюднити» історію, відтворюючи значущі деталі загальної картини Гетьманату і дозволяючи краще зрозуміти локальні аспекти цих подій.

Методологічний підхід цього дослідження відзначається багатоплановістю та широкою репрезентативністю завдяки комплексному використанню трьох основних груп джерел: документальних матеріалів, особистих свідчень і періодичної преси. Такий вибір дозволяє всебічно досліджувати діяльність органів влади на Поділлі, глибоко аналізувати функціонування державного управління та простежити вплив різних соціальних і політичних груп на події того періоду. Документальні джерела забезпечують детальну інформацію про роботу адміністрації та наслідки її рішень, тоді як мемуари та свідчення сучасників розкривають особисті інтерпретації подій, висвітлюючи настрої різних соціальних верств. Періодична преса надає важливі хронологічні дані щодо політичних змін, зокрема події, пов'язані з приходом до влади П. Скоропадського як гетьмана.

Аналіз процесу державного перевороту та приходу П. Скоропадського до влади вимагає обов'язкового врахування ширшого історичного контексту, зокрема наслідків Першої світової війни, більшовицької експансії та умов Брест-Литовського мирного договору. Ці ключові події не лише формували політичний ландшафт України, але й визначали ставлення населення до нової влади. Важливу роль у переході до гетьманського режиму відіграло також запрошення німецьких військ та погодження умов, висунутих УНР. Коли німецьке командування дійшло висновку, що соціалістичні експерименти Центральної Ради не сприяють стабільності, воно підтримало П. Скоропадського як потенційно більш надійного союзника, що міг забезпечити політичну та економічну стабільність, хоч і без значної підтримки з боку населення.

Зміна влади на Поділлі зустріла певну настороженість серед місцевого населення. Селяни побоювалися, що їхні земельні досягнення можуть бути скасовані, а міщани не вбачали у гетьмані захисника демократичних змін. Представники соціалістичних партій та проукраїнська інтелігенція розглядали Скоропадського як прибічника відновлення старих порядків, що підтримувались

Німеччиною та Австро-Угорщиною. Однак на початковому етапі існування гетьманського режиму австро-німецький військовий контроль в Україні, зокрема на Поділлі, не лише підтримував нову владу, а й стримував активність більшовиків, які намагалися втілювати свої соціально-економічні плани. У цьому контексті військова присутність Центральних держав стала фактором стабілізації, хоч і мала ряд негативних наслідків для українського суспільства.

Діяльність П. Скоропадського на Поділлі була відзначена певною стабілізацією внутрішньополітичної ситуації, завдяки підтримці австро-угорських військ. Їхня присутність допомогла стримувати антигетьманські сили, що створило умови для реалізації низки політичних і соціальних реформ. Серед головних заходів були створення нової армії, Державної варти, реорганізація судової системи, а також акцент на релігійному підґрунті та позитивному образі інституту гетьманства, що посилювало легітимність режиму.

Важливим аспектом стало створення ефективного адміністративного апарату під керівництвом С. Кисельова, який очолив управління Поділлям. Це дало можливість відновити дореволюційний адміністративно-територіальний поділ, а також місцеві інститути самоврядування, такі як повітові старости, волосні старшини та сільські сходи. Організація перевиборів наприкінці 1918 року відображала прагнення гетьманської влади закріпити свій контроль на місцевому рівні. Проте діяльність деяких чиновників, зокрема П. Гусакова, виявляла реставраційні нахили, що провокувало конфлікти з місцевим самоврядуванням. Спроби відродити старі монархічні порядки викликали невдоволення, що послабило позиції режиму і стало однією з причин його швидкого падіння.

В економічній сфері гетьманат досяг часткових успіхів у стабілізації деяких галузей, хоча аграрна реформа залишалася складним питанням. На початкових етапах, за підтримки військ Центральних держав, влада проводила репресивні заходи, повертаючи землі поміщикам, що викликало обурення селян. Надалі аграрна політика гетьмана залишилася половинчастою і не задовольнила селянство, яке побоювалося за свої земельні надбання. Це створило глибоке

невдоволення серед широких верств населення, що вилилося в масові протести і повстання. Недостатня підтримка з боку селянства, вкупі з антагонізмом між проросійською адміністрацією та україноцентричною опозицією, а також авторитарні методи управління, підштовхнули до створення Директорії УНР і спричинили нову хвилю боротьби за незалежність.

Гетьманування Павла Скоропадського, хоч і тривало лише кілька місяців у 1918 році, стало значущим періодом для розвитку української культури. Усвідомлюючи важливість культурної сфери для посилення національної ідентичності, Скоропадський ініціював низку реформ і проєктів. Одними з ключових досягнень його правління стали заснування Української академії наук, університетів у Києві та Кам'янці-Подільському, розширення мережі українських шкіл і гімназій, а також запровадження української мови в освіті, державному управлінні й суспільному житті. Відбувся розвиток національного кіномистецтва, літератури та мистецтва, а також підтримка українського театру, музеїв і бібліотек, що сприяло збереженню та популяризації культурної спадщини. Разом із цим, проросійські чиновники гетьманського уряду здійснювали тиск на національні товариства, зокрема «Просвіту», і перешкоджали діяльності українських діячів та створенню нових культурних проєктів.

Останній етап існування Української гетьманської держави розпочався в жовтні 1918 року, коли німецькі та австро-угорські війська, що підтримували режим, почали повертатися додому, і гетьманат залишився без зовнішньої опори. Відсутність достатньої соціальної бази, прагнення до створення сильної централізованої влади на консервативних засадах, слабкість силових структур також сприяли ослабленню режиму. Провідну роль у поваленні гетьманату відіграла національно свідомо українська інтелігенція, кооператори, військові та, передусім, селянство.

На Поділлі, зокрема у Вінниці, розташовані війська активно брали участь у повстанні проти гетьманату, що стало одним з вирішальних чинників його падіння. Ситуація в регіоні ускладнювалася через посилення повстанських рухів

і антигетьманських настроїв, які підживлювалися більшовиками. Подільський край став ареною боротьби різних політичних сил, і цей процес відбувався на тлі загальноукраїнських подій, але мав локальні особливості, пов'язані з місцевими умовами і соціальною структурою. У грудні 1918 року, під тиском повстання, очоленого Директорією УНР, Павло Скоропадський був змушений відмовитися від влади, і гетьманат припинив існування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

Опубліковані джерела:

1.1. Збірники документів і матеріалів.

1. Гражданская война на Украине. 1918-1920. Сборник документов и материалов в 3-х т. и 4 кн.. Киев : 1967. Наукова думка. Т.1. Кн.1. 874 с.
2. Директорія УНР у Вінниці у грудні 1918 р.: документи і матеріали / Автори вступної статті та упорядники: О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк. Вінниця: 2020. 268 с.
3. Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 р. – грудень 1920 р.) : документи і матеріали / Держ. архів Хмельн. обл.; ред. М. І. Мехеда, упоряд. Г. В. Вітряна [та ін.]. Вінниця: Він. книжк.-газ. вид-во, 1959. 485 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000013466> (дата звернення – 01.06.2024).
4. Подільський губернський староста Сергій Кисельов (1877-1937) у документах епохи / Автори-упорядники: О. М. Кравчук, І. І. Ратушняк, К. В. Завальнюк. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 282 с.
5. Східне Поділля в добу Центральної Ради та гетьманату П. Скоропадського (березень 1917-грудень 1918 р.): Збірник документів та матеріалів / Упоряд. К. Завальнюк, Т. Стецюк. Вінниця: О. Власюк, 2008. 208 с.
6. Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах. Т. 1 / упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. Київ : Темпора, 2015. XVIII, 790 с.
7. Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах. Т. 2 / упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. Київ : Темпора, 2015. XX, 412 с.

1.2. Матеріали періодичної преси.

8. Вирізка з газети «Німецька преса про приїзд гетьмана». 4 вересня 1918 р. URL: https://tsdavo.gov.ua/gmedia/128_3766-1-295-70-jpg/ (дата звернення – 06.07.2024).
9. Вісти з міст. *Відродження*. №6. 3 квітня (21 березня) 1918 року. 6 с.
10. Доля Кам'янець-Подільського державного українського університету.

Відродження. №125. 31 серпня (18 серпня) 1918 року. 8 с.

11. Дописи. Могилів-Подільський. *Нова Рада. №111. 1918. 11 липня (28 червня). 4 с.*

12. Закон про Верховне управління державою. *Відродження. №104. 4 серпня (22 липня) 1918 року. 6 с.*

13. Пів року після Берестейського миру. *Відродження. №113. 15 серпня (2 липня) 1918 року. 4 с.*

14. С.-господарська нарада у Вінниці. *Нова Рада. №138. 1918. 11 серпня (22 липня). 4 с.*

15. Грамота до всього українського народу. *Державний вісник. 1918. № 1. 16 травня. 4 с.*

16. Auszug aus der Tagespresse. Inland/Ausland. Hergestellt vom Kriegspressequartier

1.3. Мемуарні видання

17. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Наукове видання. Ред. кол.: Я. Пеленський (гол. ред.), Л. Білас, Г. Боряк, К. Вислобоков. Київ – Філадельфія: АТ «Книга», 1995. 493 с.

18. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917-1921 рр. Київ : Темпора, 2003. 608 с.

Монографії та наукові публікації:

19. Австро-німецька окупація України (1918). URL: [\(https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B2%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE-%D0%BD%D1%96%D0%BC%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BF%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8_\(1918\)\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B2%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE-%D0%BD%D1%96%D0%BC%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BF%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8_(1918)) (дата звернення – 01.06.2024).

20. Австро-німецьких військ контроль 1918. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Avstro_vijsk (дата звернення – 01.06.2024).
21. Аграрне питання в українській революції. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Ahrarne_pytannia (дата звернення – 02.06.2024).
22. Антонишин А.П. Аграрні перетворення на Поділлі в добу гетьманату П.Скоропадського (квітень – листопад 1918 року). *Інтелігенція і влада*. Серія : Історія. 2008. Вип. 11. С. 134-143.
23. Антонишин А.П. Діяльність політичних партій на Поділлі в період Гетьманату Павла Скоропадського. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-4994.html> (дата звернення – 01.06.2024).
24. Антонишин А.П. Розвиток освіти на Поділлі в Українській державі. Олійник С. В. Боротьба з гетьманським режимом на Поділлі в 1918 році. *Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції (14-15 листопада 2014 року)*. Редкол.: Завальнюк О.М. (співголова), Войтенко В.І. (співголова) та ін. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Т.2. С.174-185
25. Бачинська О.М. Розвиток видовищних форм мистецтва в українській державі гетьмана Павла Скоропадського: історичний аспект. Автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Кам'янець-Подільський : 2016. 24 с.
26. Венчур А. Німецька та австро-угорська окупаційні зони в Наддніпрянщині у 1918 р. *Наукові праці студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського Національного університету імені Івана Огієнка*. Випуск 20. Частина 1. Кам'янець-Подільський : 2023. С.116-120.

27. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада: Навчальний посібник. Київ : Заповіт, 1997. 344 с.
28. Випробовуючи долю, гартуючи волю. Україна й українці в ХХ – на початку ХХІ ст. У 3-х кн. Вид. 2-е. Авт. кол.: Г. Єфіменко, С. Кульчицький, Р. Пиріг, В. Скальський, Л. Якубова. Київ : ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2022. Кн.1. Україна й українці в 1917-1939 рр. 720 с.
29. Витанович І. Аграрна політика українських урядів років революції й визвольних змагань (1917-1920). Мюнхен: Українське Історичне Товариство Серія: Монографії ч. 2. З фондів Центрального державного архіву зарубіжної україніки. 1968. 60 с.
30. Вольфрам Дорнік, Георгій Касьянов, Петер Ліб Окупаційні адміністрації 1918 р. та 1941–1944 рр.: порівняння. *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917-1922 роки*; упоряд. В. Дорнік ; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ : Ніка-Центр, 2015. С.441-453
31. Вольфрам Дорнік, Петер Ліб Економічне використання. *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917-1922 роки*; упоряд. В. Дорнік ; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ : Ніка-Центр, 2015. С.263-299
32. Вольфрам Дорнік, Петер Ліб Окупаційна адміністрація. *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917-1922 роки*; упоряд. В. Дорнік ; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ : Ніка-Центр, 2015. С.235-263
33. Вольфрам Дорнік, Петер Ліб Політика Центральних держав щодо України під час Першої світової війни. Окупаційні адміністрації 1918 р. та 1941–1944 рр.: порівняння. *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917-1922 роки*; упоряд. В. Дорнік ; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ : Ніка-Центр, 2015. С.93-129
34. Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. Київ: Крок, 2019. 626 с.
35. Галатир В.В. Державотворчий процес у кам'янецькому повіті в добу гетьманату Павла Скоропадського. *Поділля у добу Української революції 1917-1921 рр.: матеріали круглих столів* / [редкол.: О. М. Завальнюк (голова), О. Б.

Комарніцький (відп. ред.), Л. В. Баженов та ін.]. Кам'янець-Подільський; ПП «Медобори-2006», 2013. С.5-14

36. Гандзюк В. О. Часописи Поділля в процесі творення державницької ідеології українства (1917-1920 рр.): Монографія. Вінниця: Діло, 2009. 370 с.

37. Гнатюк С.Л. Внутрішня політика гетьманату П. Скоропадського (1918 р.): українська історіографія проблеми. Дис. канд. іст. наук. 07.00.06. Київ : 2002. 170 с.

38. Головченко В. І., Солдатенко В. Ф. Українське питання в роки Першої світової війни: Монографія. Київ : Парламентське вид-во, 2009. 448 с.

39. Грицак Я. Нарис історії України. Формування української модерної нації ХІХ–ХХ століття. Київ: Генеза, 1996. 360 с.

40. Грушевський М. Ілюстрована історія України. Нью-Йорк: Видавництво Чарторійських, 1917-1967. 578 с.

41. Гуменюк К.С. Боротьба трудящих Поділля з австро-німецькими окупантами в 1918 р. *Боротьба за владу Рада на Україні*. Київ: Наукова думка. 1977. С.138-157

42. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 р. Документально-наукове видання / Упоряд.: К.Ю. Галушко. Київ : Темпора, 2002. 352 с. :іл.

43. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. Т.1. Доба ЦР. Київ : Либідь, 1998. 437 с.

44. Жванко Л.М. Внутрішня політика української держави у галузі охорони здоров'я та соціального захисту населення (квітень-грудень 1918 року). Автореф. дис. канд. іст. наук. 07.00.01. Харків : 2002. 20 с.

45. Завальнюк О.М. Гетьман Павло Скоропадський в історії Кам'янець-Подільського державного українського університету. *Поділля у добу Української революції 1917-1921 рр.: матеріали круглих столів* / [редкол.: О. М. Завальнюк (голова), О. Б. Комарніцький (відп. ред.), Л. В. Баженов та ін.]. Кам'янець-Подільський; ПП «Медобори-2006», 2013.С.19-29

46. Завальнюк О.М., Стецюк В.Б. Добровольчі дружини Кам'янця-

Подільського (листопад-грудень 1918 р.). *Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції (14-15 листопада 2014 року)*. Редкол.: Завальнюк О.М. (голова) та ін. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. С.410-416

47. Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах / В. М. Литвин (голова редакційної ради). Київ: Наукова думка, 2006. Т. 2. 632 с.

48. Калантир А. Падіння гетьманської влади у Вінниці за спогадами П. Єрошевича. *Наукові праці студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського Національного університету імені Івана Огієнка*. Випуск 20. Частина 1. Кам'янець-Подільський : 2023. С.40-42

49. Калитко С. Л. Карні експедиції на Поділлі в 1917 – навесні 1918 рр. та участь в них австро-угорської армії. *Народи світу і Велика війна 1914-1918 рр.: матеріали Всеукраїнської наукової конференції 3-4 квітня 2015 р.* Вінниця, ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. С. 257-266.

50. Калитко С., Кравчук О. Поділля у період гетьманату 1918 р.: консервативна модель внутрішньої політичної стабілізації. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. 2008. №13. 244-251.

51. Калитко С., Кравчук О. Правовий статус губернських і повітових старост Української Держави П. Скоропадського. 1918 р. *Соціальна історія. Науковий збірник*. Київ : 2011. Вип. VII. С. 48-57.

52. Калитко С.Л., Кравчук О.М. Діяльність Пилипа Гусакова на посаді вінницького повітового старости у 1918 р. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*. Серія : Історія. 2013. Вип. 21. С. 128-134

53. Каменецький І. Німецька політика супроти України в 1918-му році та її історична генеза. *Український історик: журнал українського історичного товариства*. 1969. 1-3 (21-23). С.74-85

54. Капелюшний В., Байлема Т. Соціальна політика національних урядів України у 1917–1920 роках (на матеріалах Подільської губернії): історіографічні

аспекти сучасного дослідження проблеми. *Етнічна історія народів Європи*. 2011. Вип. 34. С. 76-79

55. Карпенко О. В., Отземко О.В. Поділля за часів гетьманату Павла Скоропадського (за матеріалами місцевої преси). *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Вінниця. 2020. Вип.12. Т.2. С.53-57

56. Кліщинський П.В. Антигетьманський переворот: підготовка, хід, наслідки. *Поділля у добу Української революції 1917-1921 рр.: матеріали круглих столів* / [редкол.: О. М. Завальнюк (голова), О. Б. Комарніцький (відп. ред.), Л. В. Баженов та ін.]. Кам'янець-Подільський; ПП «Медобори-2006», 2013. С.81-88

57. Ковальова Н.А. К Селяни, поміщики і держава: конфлікти інтересів. «Аграрна революція» в Україні 1902–1922 рр. Дніпропетровськ : ЛПРА, 2016. 368 с.

58. Комарніцький О.Б. Становище єврейських громад у добу гетьманату П.Скоропадського (на матеріалах містечок Правобережної України). *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т.13. С.165-176

59. Король В. Аграрна політика гетьманського режиму та опір її проведенню селянством Поділля у 1918 р. *Поділля та Південно-Східна Волинь: матеріальна та духовна культура краю. Всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція*. Хмельницький: 2024. Вип.1. С.172-183

60. Кравчук О. М. Повалення влади гетьмана П. Скоропадського на Чечельниччині. Роль національних природних парків в розвитку туризму. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції Національний природний парк «Кармелюкове Поділля»*. (Чечельник), 20-22 вересня 2018 р. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2018. С. 185-192

61. Кравчук О. М. Становлення гетьманської системи управління в Подільській губернії (1918 р.) *Поділля у контексті української історії. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 29-30 листопада 2001 р.* Вінниця, 2001. С. 172–176.

62. Кравчук О.М. Марценюк П.М. Кам'янець-Подільський в період Гетьманату: хроніка подій 1918 р. *Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: Матеріали IV міжнародної конференції*. м. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006». С.104-117
63. Лекар А.М. Боротьба за владу в Подільській губернії в добу гетьманату П. Скоропадського. *Записки історичного факультету*. 2013. №23. С.159-185
64. Леміжанська А. Взаємовідносини органів державної влади і місцевого самоврядування в добу гетьманату П. Скоропадського: на прикладі Подільської губернії. *Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: Матеріали IV міжнародної конференції*. м. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006». С.117-120
65. Литвин В.М. Україна: доба війн і революцій (1914-1920 рр.). Київ: Видав. Дім «Альтернативи», 2003. 488 с.
66. Лозовий В. Правосвідомість селянства в період Української революції 1917-1920 рр.: історичний аспект.. Кам'янець-Подільський, 2011. 112 с.
67. Лозовий В. С. Аграрний аспект суспільно-політичної діяльності Подільського губернського старости Сергія Кисельова (1918 р.). *Український селянин*. 2020. Вип. 23. С. 54-58.
68. Лозовий В. С. Селянські органи влади після гетьманського перевороту. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський, 2012. Том 21. Історичні науки. С. 283-293.
69. Лозовий В. С. Соціокультурні засади реакції селянства на гетьманський переворот. *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 7. С. 260-266.
70. Лозовий В. С. Ставлення селянства Поділля до гетьманської влади (1918 р.). *Український селянин*. 2005. Вип. 9. С. 179-182
71. Лозовий В.С. Поділля в період Гетьманату (1918). Навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : 2003. 35 с.
72. Лозовий В.С. Продовольча політика Української Держави П.Скоропадського і селянство. *Наукові праці Кам'янець-Подільського*

державного університету: *Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т.13. С.136-139

73. Лозовий В.С. Ставлення селянства Поділля до гетьманської влади (1918). *Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції*. Редкол.: Завальнюк О.М. (голова), та ін. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т.2. С.273-280

74. Мараєв В. Україна, 1918: хроніка. Харків: Фоліо, 2020. 295 с. іл..

75. Мельник Е. Селянські заворушення в Врублівцях на Поділлі за гетьманату (травень-жовтень 1918 р.). *Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції*. Редкол.: Завальнюк О.М. (голова), та ін. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т.2. С.280-291

76. Нариси історії української революції 1917–1921 років / Ред. кол.: В.А.Смолій (голова), Г.В.Боряк, В.Ф. Верстюк, С.В.Кульчицький, В.М.Литвин, Р.Я.Пиріг, О.П.Реєнт, О.С.Рубльов, В.Ф.Солдатенко, Ю.І.Терещенко. НАН України. Інститут історії України. Київ : НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2011. Кн. 1. 390 с.

77. Олійник С. В. Боротьба з гетьманським режимом на Поділлі в 1918 році. *Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції (14-15 листопада 2014 року)*. Редкол.: Завальнюк О.М. (співголова), Войтенко В.І. (співголова) та ін. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Т.2. С.22-31

78. Пиріг Р. Відносини України і Центральних держав: нетипова окупація 1918 року. Київ : Інститут історії України, 2018. 358 с.

79. Пиріг Р. Гетьманат Павла Скоропадського з погляду німецько-австрійських союзників. *Український історичний журнал*. 2008. Вип. 4. (№481). С.38-47

80. Пиріг Р. Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: опубліковані документи і матеріали. *Архіви України*. 2011. № 5. С.98-112

81. Пиріг Р. Україна і Центральні держави: прелюдія окупації 1918 року. *Краєзнавство*. 2018. №2. С.1-6.

82. Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. Київ : 2011. 335 с.
83. Пиріг Р. Формування гетьманського уряду: німецькі впливи. Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років: *Збірник наукових статей*. Вип. 3. Київ : Інститут історії України НАН України, 2008. С.1-12
84. Пиріг Р.Я. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2016. 518 с.
85. Приходько М.М. Українська Держава часів гетьмана Павла Скоропадського у контексті європейської геополітики. Дис. канд. іст. наук. 07.00.01. Київ : 2019. 228 с.
86. Расевич В. Погляд зсередини – життя за окупації. *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917-1922 роки*; упоряд. В. Дорнік ; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ : Ніка-Центр, 2015. С.299-317
87. Ратушняк І.І. Повалення гетьманату П. Скоропадського в Кам'янці-Подільському. *Матеріали XIV Подільської історико-краєзнавчої конференції (14-15 листопада 2014 року)*. Редкол.: Копилов С.А. (співголова), Реєнт О.П. (співголова) та ін. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2014. С.255-262
88. Ратушняк І.І. Спроба відновлення правопорядку у Могилів-Подільському повіті в період Української держави 1918 р. *П'ята Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція/ Матеріали конференції, 16-17 жовтня 2015 р.* С.187-204
89. Реєнт О. Павло Скоропадський. Київ : 2003. 304 с.
90. Реєнт О.П., Лисенко О.Є. Українське питання в період Першої та Другої світових воєн: спроба порівняльного аналізу. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей)*. 2004. Вип. 26. С. 21-37.
91. Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917-1920 рр. Україна крізь віки: У 15 т. – Т. 10. Київ : Альтернативи, 1999. 320 с.
92. Савченко В.А. Павло Скоропадський - останній гетьман України. Харків: Фоліо, 2008. 378, [2] с. (Історичне досьє).

93. Солдатенко В. Перший мир Великої війни. *Велика війна 1914-1918 рр.: витоки, характер, наслідки*: Монографія / Наукова редакція д.і.н. проф. С.С. Трояна. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2018. С.309-340.
94. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу: Іст. есе-хроніки. У 4-х т.: Т. II. Рік 1918. Київ: Світогляд, 2010. 526 с.
95. Солдатенко В.Ф. Порівняльна історіографічна оцінка міжнародного становища України за доби гетьманату П. Скоропадського. *Проблеми всесвітньої історії*. 2017. № 2(4). С.9-33
96. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. Київ : Либідь, 1999. 976 с.
97. Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького. 2-е вид. Київ : Либідь, 1992. 512 с.: іл.
98. Тимошук О.В. Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.): Дис. докт. іст. наук. Одеса: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 44 с.
99. Українська Держава – жорсткі уроки. Павло Скоропадський. Погляд через 100 років / Під заг. ред. К. Галушка; Авт. кол.: К. Галушко, Ю. Терещенко, І. Гирич, Г. Папакін, Т. Осташко, В. Лободаєв, С. Громенко, Є. Пінак, А. Харук. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. 336 с.
100. Українська державність у ХХ столітті: Історико-політологічний аналіз. Київ : Політична думка, 1996. 448 с.
101. Хома В. Особливості німецько-австрійської окупації в Україні у 1918 році: авторська інтродукція до вивчення проблеми. *Аннали юридичної історії*. 2020. Том 4. Випуск 2. С.76-86
102. Штик Г.А. Селянське питання в політиці Української держави, Директорії УНР, Раднаркому УСРР (квітень 1918 – серпень 1919 рр.). Автореф. Дис. канд. іст. 07.00.01. Київ : 2008. 22 с.
103. Шубин А. Социальное и национальное в Великой российской революции. *На рубеже эпох: русский и немецкий опыт 1917–1919 гг.* С.357-377

- 104.** Яременко О. І. Австро-угорська окупація Вінниці в 1918 р. *Народи світу і Велика війна 1914-1918 рр.: матеріали Всеукраїнської наукової конференції 3-4 квітня 2015 р.* Вінниця, ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. С. 257-266.
- 105.** Frank Golczewski Deutschlands Ukraine-Politik 1918-1926. Nationalities Papers. Vol. 25. No. 2. 1996. S. 285-299.
- 106.** Winfried Baumgart Deutsche ostpolitik 1918-1926. 239-256 s.